

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ चार्थकैः धर्मसाधनत्वाद्यद्येदेनैवाप्रामाण्यं साधनीयं न तु नृत्सामानाधिकरण्येन सिद्धि साधनप्रसंगान् । एवं च नैवापि
के सत्त्वराजार्थनृत्सामानाधिकरण्येनैवाप्रामाण्यसाधनेनापि अवच्छेदकावच्छेदेन प्रामाण्यानुमिति संभवा दुर्भवारये । मेव धर्मसाधनं प
क्षः । ननु नैवापि कानां प्रमितिजनकतावच्छेदकरूपत्वं हेतुः । न च व्याप्तिनिश्चयत्वं मेव भवति न चासिद्धिर्बोध्यः । ननु नैवापि । अ
नुमानं धर्मसाधनं युक्तिः ॥ व्याप्तिनिश्चयत्वं रूपहेतुः । निश्चायकाभावादिति ॥ साधनार्थः दुर्वचत्वादिति भावः ॥ एवं च व्याप्तिनिश्चयस्यै
वाप्यनुमानं हेतुं वा सुतरां नैवापि को कहेत्प्रसिद्धिरिति भावः । केचित्तु न च वेदकं रूपमनरेण प्रमाकरणत्वं संभवः ॥ न च व्याप्ति
निश्चयत्वं प्रसिद्धं । अन्य आनतिप्रसक्तं दुर्वचत्वं च ॥ तथा चानुमानं प्रामाण्यं दुरदयपादं । प्रत्यक्षादिप्रामाण्यं त्वनापत्त्या स्वतो
प्राप्त्यं स्वीकार्यं अनपेक्षदशापन्नं ताने दोषादिवशात्तादृशं यदुच्यते न आह । व्याप्तिरिति । मूलमवतारयंति ॥ केचित्तु व्याप्तिस्वरूपे
विशिष्टपरमार्थस्वरूपनिर्वाहकत्वेन व्याप्तिविशिष्टे व्यादिप्रमाणोपोद्धान संगतिः । अनुमितिहेतुत्वात् ननु मूलतोपपत्त्यैव व्या
भावात् । न च कां चादिदनुमितिमिति निष्कृष्टप्रमाणे व्याप्तिस्वरूपस्यावच्छेदकताया मैनतदवतारयंति पाच्यं ॥ मयि कारनिर्वाक्यं
व्याप्तिस्वरूपेभान्निरूपिताधर्मेण अवशेषादित्याहुः ॥ एवं सति पक्षधर्मता विरोधगतापन्नहेतुं नैवापि अनुमितिजनकत्वात् विषयत्वात्

पञ्चासि पदार्थे को नरुत्तमप्रसंगेन यथाश्रुतमन्त्राध्यानुपपत्तिः॥ प्रामाण्यनिरूपणावबुद्धितोत्तरनिरूपणोपपत्तिरसंगत्यभा
श्वेति समारब्ध्यादिकमुक्तं। तथा चानुमानाप्रामाण्ये दोषोक्तसंगत्याव्याप्तिस्वरूपनिरूपणमिति भावः। एतेनानुमितिहेतुस्तान्
निरूप्यार्थोपि स्तान्। तथा हि अनुमितिः। अनुमाने प्रामाण्यवस्थितिः। तादर्थ्यात्। नान्नकदाहप्रयोगः। परीक्षापदार्थभूतः। तत्र
हेतुः। प्रयोजनं नैवेदजनकं सानेकरणव्यसत्यानिरूपणविषयत्वं सम्यग्। तथा च निरूप्यपरीक्षाजनकीभूतोपायनिरूपणजन
कनिरूपणविषयत्वार्थः। केचित्तु हेतुं राक्षोजनकपरत्वं। तथा च निरूप्यपरीक्षाजनकीभूतोपायनिरूपणे इत्येवार्थः। एवं चोपायनि
रूपणे एवोपोद्घातं रूपसंगतिः स्तुत्यनैव्याप्तिस्वरूपनिरूपणे तु न प्रामाण्यसंगत्यपेक्षा किं न पापप्रतिपादनार्थं तथा तस्याथम्य
मात्रं। अत्र एव तदोपपत्तिरूपकत्वाधिक्यसप्तमी तथा च स्वरूपनिरूपणपक्षोपायनिरूपण एवोपोद्घात इत्याहुः। ननु स
मारब्ध्यादि निदानमित्यंतं दीधिति कदुर्गचिरोषणं किमर्थं व्याप्तिस्वरूपनिरूपणमारभत इत्येतावन्मात्रस्यैव सम्यक्त्वा
दिपतमाहुः। अनुमानेति। प्रकृतं यदनुमानप्रामाण्यं हेतुसिद्धिनिदासद्योगतस्तथाप्येव रूपप्रकृतोपपादकत्वाप्यस्यैव
र्थः। न चानुमानप्रामाण्यसिद्धयुक्तयोगिपरमरीतिस्वरूपनिर्वाहकत्वेन तदुपोद्घातः कुतो न दर्शित इति वाच्यं॥ उपायाभिधा

न प्रतीक्षायाः निर्वर्जितत्वात् नैः। इदानीं व्याप्तिस्वरूपनिरूपणात् प्राक्। उचितत्वादिति। उच्यते तस्मान्नादेव तिसृषा संभवान्।
प्रतीक्षा। उपायनिरूपणस्य प्रारब्धप्रामाण्यनिरूपणाव्यवहितोत्तरत्वं। आगतं व्याप्ये व्याप्तिस्वरूपनिरूपणस्य उपायनिरूप-
णप्राधिकरणक्षमत्तित्वं सप्रतियोगित्वे अश्रमाणासाधर्म्येणे व्याप्ये ग्रंथेन अनुमानप्रामाण्यवस्थापनेन चादिनिरासः।
व्याप्तिस्वरूपनिरूपणं व्यर्थं निरासं कानि रूपाकारणार्थं समारब्धेति विशेषणमिव। व्याप्तिनि। अनिष्पन्नत्वादिति। निष्पन्नत्वं
अतीतकृतिविषयत्वं। अतीतं वर्तमानं च सविशिष्टत्वं। विशिष्टत्वं च स्वाधिकरणकारणत्वेन कृतिजन्यक्रियाजन्यकृत्यानु-
वृत्तिरूपानुवृत्त्यविशिष्टप्रतियोगित्वसंबंधे व्याप्तिग्रहोपायकथनस्यानुमानप्रामाण्यवस्थाप्योपयिकतायाः सर्वमिदमि-
दमिति ग्रंथेन अभ्यनयात् दनुं कृत्य कर्तव्यं विज्ञातम्। अथानुमानं न प्रमाणमिति शङ्कायनुकूलं कृतिर्ध्वंसस्य स्वपदेन ग्रहणा संभ-
वात् न तथा चानुमानप्रामाण्यवस्थापनस्यैव चादिनिरासहेतुत्वं परं। इदानीं न तन्निरासो भवति। न स्यात्सिद्धत्वादिति भावः।
न च व्याप्तिग्रहोपायश्च बंधन इति ग्रंथावतारणव्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादनं तिदीधितिग्रंथाभ्यामेवोपायनिरूपणावश्यकता
आभेनाधर्मेनैव समारब्धत्वं ज्ञातम् किं बहुपादानेनेति वाच्यं। भावतानानसंबोधेन ज्ञानलाभेपि शब्दबोधेन ज्ञानलाभा

धर्मदुःखेः। समिकपसर्गस्य फलं यो न कर्तुं। फलं च व्यवस्थितिरेव। आहुः पूर्वकरभाधातो राद्य कतिरर्थः॥ आद्यकृतित्वं च स्वविषयक
कृतित्वं सा समानकालीनस्वविषयक कृतित्वं। अतीतत्वं विषयत्वं। चकप्रत्ययार्थः। अतीतत्वं च वर्तमानकालवृत्तित्वं सप्रतियोगि
जित्वं। वर्तमानकालवृत्तित्वं नित्यदिशद्वाधिकरणकालः। तथा च वर्तमानकालवृत्तित्वं सप्रतियोगिनी सुकल्याणा आद्यकृतित्वं
द्विषयत्वं समारब्धत्वं। ननु कप्रत्ययार्थी भूविषयत्वे कप्रत्ययार्थी भूमातिता न्वितरभाधात् तथान्वयौ न च दते। प्रत्ययानां
केवलं प्रकल्पार्थान्वितं स्वार्थस्यैव बोधकत्वेन स्वार्थान्वितं प्रकल्पार्थान्वितं स्वार्थबोधकत्वा न्वितं संभवात्। दिति चेन्न। प्रतियोगि
नीतिगं कजयेदि। यो दो वर्तमानत्वं सप्रतियोगिनीया प्रतियोगित्वं कर्मभूतं निगमित्यथान्वयबोधदर्शनेन प्रत्ययानामेकस्या
र्थान्वितं प्रकल्पार्थान्वितं स्वार्थान्वितं बोधकत्वं स्थापितं स्वीकारात्। नन्वतीतकृतित्वं नित्यव्यवृत्तकत्ववदर्थत्वं न भाव्युपायनि
रूपणादेः संभवतीत्यत आहुः॥ परीक्षेति॥ परीक्षायाः परममनिराकरणपूर्वकत्वं च दिति मत्वेनाथानुमानं न प्रमाणमित्यादि
थस्य परममनिराकरणानुक्तत्वं न वा परीक्षायाः पूर्वं मत्वेव च पदार्थनदान् द्विषयककृतेराद्यत्वं मिति भावः। परममतेति। परमं
परीक्षितार्थं अनुमानाप्रामाण्यमनिराकरणेन द्विषयकक्षाने मध्यस्थस्याप्रामाण्यस्य संपादनं तत्पूर्वकं स्वमन्यवस्थापनं

स्वसिद्धिपुक्तिजन्यव्यवस्थितिजनकसद्व्ययोगः। अनुमानप्रामाण्यस्येतादृशपदार्थैर्न देरा व्यवस्थितान्वयः। तथा चानुमानप्रामाण्यपरीक्षा
पदेन परसिद्धार्थानुमानप्रामाण्यविषयकस्तान्धमिकाप्रामाण्यतानसंपादनोत्तरकालीन स्वसिद्धिपुक्तिजन्य अनुमानप्रामाण्यविष
यकव्यवस्थिति विषयबद्धव्ययोगात्प्रतिष्ठः। परममसिद्धोद्योथानुमाने प्रामाण्याभावः न निराकरणतस्तानुसृज्यमयोजनको व्यापा
रः। न तत्पूर्वकं स्तुतिप्रतिपादनार्थानुमानप्रामाण्यतद्विषयकस्तानुसृज्यव्यापाररतिरेव। न स्वचर्यावरूपमया प्रकीर्णकत्वरूपं जन
कत्वं बोध्यं। पराभिप्रेत्याथस्तानुमाननिबंधकस्तानुसृज्यव्यापारस्तेन परीक्षा। प्रतिपादनं प्रति स्वस्यापि पराचर्या। न तर्कन कव्यापारस्या
पितथाप्यपनेः। रत्नपरीक्षायापि अरत्नदुष्टत्वादिति सप्तर्वकसद्व्यवस्थिति धारिकव्यापारस्येव परीक्षापदार्थत्वात्। एवमप्रमाणसाधर्म्य
मेत्यादिः परममनिराकरणपरतया स्वमतव्यवस्थापनपरतयेव समारब्धत्वादिवारस्तान् बोध्यं। अरणीभानेति। न च निरुध्यमानं प्रतिपा
दनस्य निरुक्तसद्व्यवस्थापरीक्षा प्रतिपादनकारणत्वं नैव संभवदुक्तिकमिति बोध्यं। परीक्षापदार्थक। रकीभन स्वमतव्यवस्थिति कृतानुमिति
व्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादनस्य हेतुत्वं न तद्विशिष्टकारणत्वं। कथं न च तस्य स्पष्टहेतुत्वमिति चेत्। रत्नप्रमाणरूपसाध्यानुमापक
चाक्षिकोक्त हेतुमतास्तानेयन्यस्थस्य ज्ञानेतादृशहेतुमतास्तानेन स्याप्रामाण्यतानसंपादनार्थं प्रथमतः प्रामाण्यसाधकहेतुमतास्तानं

[illegible]

माप्यवस्थापनसाक्षात्कारणत्वात्तद्विनिर्णयः। वस्तुनोनेव्यापिकहेतोस्वरूपसिद्धिवारणाद्योपायनिरूपणं साधनाम
सिद्धिवारणाय व्याप्तिस्वरूपनिरूपणमिति साक्षात्कारणत्वाप्येवम्। यदा सर्वेति सर्वमिदं। यदि अवतारणग्रंथेन व्याप्तिग्रहोपाय
प्रतिपादने प्रामाण्यवस्थापनकारणत्वाभासं भवेत्पि व्याप्तिस्वरूपनिरूपणस्य चेवेन व्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादननिदानत्वेना
भेदेन कथमपि व्याप्तिस्वरूपनिरूपणे प्रामाण्यवस्थापनविशिष्टव्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादननिदानत्वेन व्याप्तिग्रहोपाय
एवं प्रामाण्यवस्थापनविशिष्टोपायप्रतिपादननिदानमिति व्याप्तिस्वरूपनिरूपणमकृत्य चेवेन व्याप्तिग्रहोपाय
यप्रतिपादननिदानीभूतव्याप्तिस्वरूपनिरूपणरंभोऽर्थनिरूपणमिदं। योऽर्थो कार्यभादनिदानत्वेन व्याप्तिस्वरूपनिरूपणत्वेति
यत्कथं। तच्च कारणभूतानि विशेषणान्भूतानि कारणभूतानि साधक्यामिदं। योऽर्थो नाना। नथापीति। नदिति। प्रामाण्यवस्थाप
नविशिष्टव्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादनमिदं। व्याप्तिनिधुमव्यापकवहिसमानाधिकरणधर्मत्वादिकं व्याप्तिः। व्यापकत्वं
प्रतिपक्षिचारग्रहो हेतुः। सहचारविशिष्टधर्मत्वादिग्रहे सहचारग्रहो हेतुः। योऽर्थो कार्यभादनिदानत्वेन व्याप्तिस्वरूपनिरूपण
निरूपणस्य स्वतंत्रावयवनिर्देशसत्त्वादित्येव व्याप्तिस्वरूपनिरूपणप्रत्यक्षोपायनिरूपणस्य दुष्करत्वादिनिभावः। एतन्नाभा

धमेव व्याप्तिवृत्तीभित्ते कर्तुं। न तु निरूपणस्य विषयकता विषयकत्वाभावे प्रयोजनभावात्। नन्वव्याप्तिस्वरूपनिरूपणमार
भतं रति कथनमप्युक्तं। नादृशव्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादननिदानं व्याप्तिस्वरूपनिरूपयनीयस्यैव सम्यक्त्वात्। निदानमिति चाभेदस
बंधेन निरूपणक्रियाविशेषणमित्यत आह। प्रथमत रति ॥ धात्वर्थो निरूपणं केवलं साना नुक्तं व्यापारः। रादृशयोगलक्षणः। द्विती
याधो विषयित्वं। तदेकदेशो साने न्वेति। आख्यानाभः कतिः ॥ तस्य धात्वर्थान्वयः। आख्यानाथपर्यवसानत्वे कर्मावन्वयः। न
न्वित्यादिनेति। नतीर्थो यो भेदः। धाव्येन धनं च निवर्तते। तथा च निरूपणं परीक्षाकारणीभूत व्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादननिदानभि
न्नं नन्वनुमिति हेतुव्याप्तिस्थानेत्यादिग्रंथाभिन्नं व्याप्तिस्वरूपनिरूपणं न दनु कृत्येदानीं न न कतिमा मणि कार रति बोधः ॥
तथा चेदानीं नन्वित्यादिना पूर्वसंज्ञैवाभिधानादिदानीं न न कतेः नन्वित्यादिग्रंथाभिन्नं निरूपणानुक्तं नया अत्रोच्यते। प्रतियोग्य
समानाधिकरणेत्यादिव्याप्तिस्वरूपविषयकनिरूपणानुक्तं नया व्याप्तिस्वरूपनिरूपणानुक्तं वतमानं कतिमहस्यमणि कारे बोधा
दसंमतिरित्यर्थः। आरभत र क कृमिति ॥ द्वितीयाधो विषयित्वं। आरं पूर्वप्रमाणं धातो राव कति रथः। प्राचत् सविषयकधातुयोगा
त्। आश्रयत्वमाख्यानाभः। रेष श्रेयत्वं ॥ एवं च तौ दशनिदानाभिन्नं यत्तादृशग्रंथाभिन्नं व्याप्तिस्वरूपनिरूपणं न द्विवचकायक

त्याश्च यो मणिकार इति बोधः । नन्वेवमपीदानीं नानाद्यकृतेः सिद्धं तसिद्ध्या तिस्वरूपनिरूपणानुक्तं लभ्यते । संगमिदुर्वारे वैद्यन आह । नि
रूपणस्येति । न दारं भणरूपतेति । । न द्विषयकाद्यकृतिविषयतेत्यर्थः । तथा च निरूपणस्य परमनेत्यादिरूपतो पगमेन न्वित्यादि
अथस्यापि निरूपणपदार्थतया न द्विषयकाद्यकृते निरूपणविषयकत्वं मक्षममेवेति आरभत इत्येकं निवेगतिः । नन्वेवं निरूपयती
त्याद्युक्तिपक्षे विधातुं निरूपणस्य परमनिराकरणपूर्वकस्वममव्यवस्थितिरूपत्वस्वीकारे बाधकाभावात्पुनरीत्या न न्वित्यादि
यंथानुक्रमेदानीं न कृते निरूपणविषयकत्वं मनपूर्वदिति निवाच्यं । आरभत इत्येकं आद्यकृतेः सर्वविषयकत्वं स्वीकारेण निरूप
णपदस्य यथाशुभाधत्तुपपत्त्यभावात् । न च निरूपयतीत्येकं पक्षेपि आख्यातं न कृते नानाद्यकृते रेव बोधनस्वीकारादार
भत इति व्यथमेवेति वाच्यं । निरूपयतीत्यनेन नियमन आद्यकृतिबोधने नानाभावात् । आरभत इत्येकं च माने आद्य पूर्वकं अथातु
नाऽद्यकृते रेव बोधनादनुपपत्त्यभावात् । नन्वेवं आद्यनः सर्वविषयकत्वं स्विकारस्यावश्यकं नाना निरूपणपदस्य परमनेत्याद्यर्थ
कत्वं कथनं व्यर्थमिति वाच्यं । निरूपणपदस्य प्रतियोग्यसमानाधिकरणेत्यादि । निरूपणनामपरत्वे न न्वित्यादिनेति च न
तीवाधत्तमेदस्य वक्तव्यमयमेव संगतिः । स्यादतस्तत्पदस्य पूर्वपक्षमत्वं न परतो द्विरिति । ननु नानावदिति प्रतियोगिपदासत्तौ

१-

नर्थकमित्यमं आहुः॥ व्याप्तिरिति अत्र केवलावयि-यभावादिति। मणिकारोक्तहेतुना व्याप्तौ अव्यभिचारित्वस्य प्रमाणत्वात् साध्याभा-
ववदृष्टिर्वादिनिवृत्तमस्ति किंवा चिन्तयेदकूटः साधनीयः। न चैवं संक्षिप्तं विवेकि केवलान्वयि हेतुनिस्तपिनृत्तिरिति साध्याभावरूप
हेतुः सिद्धं तसिद्ध्या सावसर्वादिपक्षः अव्यभिचारित्वं पक्षः॥ व्याप्तिभेदः साध्यः कर्मः। उक्तभेदकूटसाधनेन तावदिति। ननु
त्कीर्तनेन मपि अधिकमित्यपि दूषणं बोध्यं। नन्वव्यभिचारित्वं त्वेव पक्षित्वं पचानुगतं पक्षमावसेदकं निर्वृत्तमत्राव्यमित्यनोऽव्य
भिचारपदार्थत्वेन पक्षत्वं दर्शयति। तथा चेति॥ न चानुगतं पक्षमावसेदकं किमर्थं प्रत्येकमपि पक्षसंभवात् दर्शनीयं॥ तथा स
त्तिना नानाप्रतिष्ठाकरणाद्यनेन यस्यानपक्षत्वं तस्य व्याप्तिरुक्तं संभवादत्तसामान्यतोऽव्यभिचारपदजन्य प्रतीतिविषयत्वेन पक्षत्वं दर्श
नं व्याप्तेः पक्षमवाव्याप्तिरव्यभिचारपदार्थने कर्मसंभवात्तथानोक्तं। एतेन व्याप्तौ व्यभिचारपदार्थभेदसाधने विशेषभेदकूटस्य हेतुत्वं
। परंतु न केवलान्वयिव्यभावादिति न हेतुमिच्छा शक्यविशेषेषु केवलान्वयि-यभावरूपहेतुना प्रथमतो व्याप्तिभेद एव साध्यः॥
नतः स्वनिष्ठप्रतियोगित्वसंबंधेन विशेषकारः। व्याप्तौ विशेषभेदकूटइतित्वनादेयं। गोरवात्। आयिमरीत्या सिद्धिभेदसाधने वा
धावः। नन्वनुमितिजनकस्यानविषयस्य सिद्धांतसिद्ध्या भेदसाधने सिद्धसाधने तादृशस्य साध्याभाववदृष्टिर्वादि

५-

रूपव्याप्तेभेदेसाधनेबाधः। पक्षः स्वव्यापकसाध्यसमानाधिकरणहेतुभावेहेतुश्चसाध्यव्यभिचारीतिसमाहातृत्वेनस्यानुमितिजन
 नकत्वात्। एवंसाध्यभाववद्वजित्यादिरूपमनद्वयभिचारपदार्थाभावोहेतुः स्यात्तत्र प्रत्येकंहेतुत्वेभागासिद्धिः। कूटस्थहेतुत्वेस्वरूपा
 सिद्धिः। अनुमितिजनकतायां अव्यभिचारीविषयकस्यानाद्यमित्वसाधनेअनुमितिजनकत्वात्सावच्छेदकावच्छेदेनाव्यभिचाराविषय
 कत्वसाधनेवाबाधः। सानानाधिकरण्येनमत्साधनेसिद्धसाधनमित्यत आह। अनुमितिजनकत्वमिति। लक्षणया एतत्त्वमोबोध्यम्।
 अत्रसाध्येहेतोर्वाहेतुनिवेष्टीव्यभिचारपदार्थविषयिताद्यदिनधर्मावच्छिन्नत्वाभावसाधनेवह्यभाववद्वजित्पर्वतोवह्निमान्ध
 सादित्योदोवह्नित्याप्यधमवान्नवह्निभाववद्वजित्पर्वतस्याभारकपरामर्शनिर्णयानुमितिजनकतायां धर्मिभावच्छेदकावच्छिन्नविषयि
 ताविधयाव्यभिचारपदार्थावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नत्वसत्त्वेनबाधः। कूटस्थहेतुस्वरूपासिद्धिश्चेतिहेतुनिवेष्टीः। एवंचतादृश
 जनकतायां अव्यभिचारपदार्थावच्छिन्नविषयितावच्छिन्नत्वसत्त्वेपि तादृशपदार्थावच्छिन्नहेतुविषयित्वावच्छिन्नत्वभावसत्त्वान्न
 बाधादिः। नचतथापिबुद्धभाववद्वजित्पर्वतमवन्महानसंसर्गः। पर्वतोवह्निमान्धमादित्योदोमेस्थलीयपरामर्शजनकतायां
 बाधादिर्बुद्धहेतुवैतिवाच्यः। अव्यभिचारपदार्थावच्छिन्नहेतुविषयितानिरूपितपक्षमावच्छेदकावच्छिन्नविषयिताद्यदिनधर्मा

वाहिमात्र

वदित्वाभावस्येवसाध्यत्वादिविवक्षणेनादोषात्॥ नच तथापि पूर्वतो वैश्वभाववद्वत्तेरित्यादौ हेतुभावच्छेदकपयंतेस्य व्याप्तिरुप
 ने हेतुव्यापकवाहिसमानाधिकरण एतिवैश्वभाववद्वत्तित्वरूपहेतुभावच्छेदकवत्यनपूर्वतरत्वाकारकनिधर्मिभावच्छेदकपराम
 र्शजनकमायावाधादिदुर्वारिः॥ नस्योतादरा हेतुभावच्छेदकरूपव्यभिचारपदार्थवद्विभेदेतुविषयिणानिरूपितपक्षभावच्छेदकावति
 नाविषयिणावद्विभेदसत्तादितिनिवाच्यं॥ पक्षीतिनिवेत्याव्यभिचारपदार्थपयोतिविषयिणानिरूपितहेतुविषयिणानिरूपितप्रकृत
 पक्षविषयिणाघटितधर्मानिवद्विभेदविवक्षणात्॥ नतोक्तस्य एव हेतुव्यापकवाहिसमानाधिकरण एतिवैश्वभाववद्वत्तित्वव
 द्द्वैश्वभाववद्वत्तिमात्रपूर्वतरत्वंतस्यार्थमिभावच्छेदकपरामर्शजनकमायाव्याप्तिधर्मिभावच्छेदकीभूताव्यभिचारपदार्थमा
 नपूर्वार्थधर्मिभावच्छेदकमात्रकविषयिणानिरूपितहेतुविषयिणानिरूपितप्रकृतपक्षविषयिणाघटितधर्मावद्विभेदस्यसत्ता
 द्वाधादिदुर्वारिद्वेतिवाच्यं॥ अव्यभिचारपदार्थमिदंविषयिणायाधर्मिभावच्छेदकानिभेदरूपविशेषणदानात्॥ नचैवंहेतुय
 दमनर्थकैवैश्वभाववद्वत्तिपूर्वतरपक्षकपरामर्शवैश्वभाववद्वत्तित्वविषयिणायाःधर्मिभावच्छेदकस्यत्वेनादोषादिनिवाच्यं॥
 पूर्वतो वैश्वभाववद्वत्तिवैश्वभाववद्वत्तेरित्यादौ वैश्वभाववद्वत्तिव्यापकसाध्यसमानाधिकरणहेतुमान्यवनेतिपरामर्शजन

कलायावद्भाववद्वन्ति व्यापके लक्षणा मादाय बाधादिवारणा यहेतुता वच्छेदका वृद्धि न विषयता आभार्थं हेतु पदं । वद्भाववद्वन्ति मनेस्तादात्म्ये
न हेतुता स्थले पितृ हेतु पद प्रयोजनं बोध्यम् । अत्रावृत्तिमिति वक्तव्यं ननु यन्नुत्तरं । तत्र समस्यार्थो निवृत्तः । तथा च तादात्म्यनिवृत्तं न कला आभर्तु
केचित् । अत्रापि निवृत्ति आभारः । अव्यभिचारविशिष्टं विषयत्वं तु न निवेदितं । अव्यभिचारित्वेन प्रतिपत्तौ दिभ्यमप्युत्पत्तौ सादृश्या
अव्यभिचारपदार्थो हेतुविषयता वच्छेदकत्वेन विरोधितः । व्यापकसामानाधिकरणत्वेनाव्यभिचारपदार्थवृद्धि न हेतुविषयता मादाय बा
धवारणाय निरूप्य निरूपकभावापन्नं विलक्षणवच्छेदकभावाः प्रतीयावच्छेदकभावा निवेदितः । न चैतत्साधनमधिकं न नदव्यभिचा
रपदार्थवृद्धिनेत्यादिकमेव साधनादिकमेव पक्षपक्षरीरमित्याशयेन मथोक्तिरिति । न च अव्यभिचारपदार्थो नुमितिजनकभाव
वच्छेदक हेतुविषयता वच्छेदकहेत्येकाका । न च वद्भाववद्वन्ति पक्षो वद्विमान्धमादित्यादौ अव्यभिचारे परामर्शानि न कला वच्छे
दकी भूत पक्षविषयता मादाय बाधा सा हेतुपदनिवेदानवारणाय विवक्ष्य भाववद्वन्ति धर्मवन्महानसधर्मपक्षोक्तस्थले परा
मर्शानि न कला वच्छेदक हेतुविषयता वच्छेदकत्वं सत्वेन बाधयति वाच्यम् । पक्षभावच्छेदका वृद्धि न विषयता निरूपितत्वेन हेतुविष
यताया विशेषणी पक्षान्न चैवमपि वद्विमान्धमावद्भाववद्वन्ति रित्यादौ हेतुता वच्छेदकपक्षे न व्याप्तिरुक्त्या हेतुव्यापकसाध्यसमा

भेदसिद्धौ सामान्यव्यभिचारपदार्थेऽपि तद्भेदसिद्धिरिति वाच्यं। अव्यभिचारपदार्थत्वाविशेषेषु व्याप्तिभेदाधेन। स्वविशेषानिह व्याप्तिभेद
कस्यैव साधनाप्रसिद्धेर्बोद्धव्यम्। ननु व्याप्तिताभावः व्याप्तिपदानुषंगलभ्यतन्तव्यव्यभिचाराविषयकत्वं तन्मन्वद्विधाविषयकत्वं तानहेतुः
विशिष्टवैशिष्ट्यजनत्वे व्यभिचारान्। तन्मन्वद्व्यभिचारविषयकत्वात्तद्विधेः तत्त्वोक्तौ वस्तुभाववद्वन्ति पूर्वभादिपक्षकपरा मन्त्राय जनक
तायां स्वस्वका सिद्धिश्चैतन्माह। तथा चेति। देशः साध्याभाववद्वन्ति धर्मवत्त्वत्तवानिह विशिष्टवैशिष्ट्य बोधोपजनकमायां प्रति
योगप्रसिद्धिघटिनपदपर्याप्त्यनिवेशस्तोरकं तन्निवेशस्य निष्पत्त्या यो जनकत्वात्। तेन विशिष्टतावत्तद्वत्त्वप्रकारकगुणत्वेन हेतुताम्
तेपिनमद्वयसिद्धिः। अव्यभिचारपदार्थाः इति सामान्यविशेषभावव्यभिचारानुहेतुं घटकं वेद्यधर्मः। आविचारादि। अव्याप्यत्वे तन्मन्वत्सं
योगभावकृत्संयोगसामान्यभावव्यभिचारित्वस्य विभादेऽपि तदा कतिरिक्त विशिष्टभावकृत्संयोगसामान्यभावव्यभिचारित्वस्य केन
पनभूपगमादिभिः। पृथः। तथा च विशिष्टभावकृत्तान्मादिसामान्यभाववत्त्वस्यानदा सामान्यभावविरोधिसामान्यादियेवानुक्तं
नक्तं। स च यथावत्तद्वत्त्वसामानाधिकरण्येनोपादकवर्गसाधनं तन्मन्वद्वत्त्वसामान्यभाववत्त्वानिश्चयेऽप्युपपत्तेर्कवत्त्वा
न्वयिसाध्यकानुमितिजनकयामशावृत्तित्वस्य हेतुत्वं स्वस्वका सिद्धिरिति वाच्यं। साधयेति। केवलाव्ययिनिश्चयनकालीनमादशा

तुमिति जनकस्थाने अव्यभिचारपक्षधविनिर्हेतुविषयताकलाभावादित्यर्थः । न हि रक्तकालिने साने हेतुसिद्धिपारणायकासि
 नांते । व्यतिरेकिण्यपि केवलान्वयित्वान्न दशायोगेन व्यभिचारभावेन द्रव्ये । अत्राभावे प्रतियोगितासंबन्धेन वीर्यवसानप्रतिमाद्विशेषक
 तसंबन्धावच्छिन्नभावात्त्याभावस्थाने प्रतिबंधकमित्यादिकमुच्यते । साध्यवद्देशदिचरितलक्षणा नुरोधेनाद्वितीयकेवलान्वयिष्योपादानं
 नन्वत्रानुमितिजनकस्थानेमादराविषयकसाभावो न हेतुः । स्वरूपासिद्धेः मादरात्तानस्यापक्षत्वाच्च । नापि मादराविषयताभ्युप
 तुमितिजनकत्वं । न हि शिष्टस्थानत्वं वा स्वरूपासिद्धेः । अतएव न मादराविषयताशक्तिरानाद्यतित्वं । अव्यभिचारिणोत्पत्तेरुपपन्न
 सामानाधिकरण्येभ्यस्तानमादरायोक्तदोषात्तानाभावमादराविषयताभ्युपपन्नत्वं वा सदातिवाच्यं । विशिष्टवैशिष्ट्यबोधजनक
 त्वेवाव्यभिचारदिपक्षमाह । एवं चेति । मादराविषयतातत्त्वद्व्यभिचारिणविषयताद्विनिर्माध्यं कटघटकीभूतप्रत्येकाभावे
 रूपं नासिद्ध्यादिरित्यादिना न भूदयवैयर्थ्यपरिग्रहः । अत्रिमेति । नापीत्यादिग्रंथदूषणरूपाः केवलान्वयिन्यभावादयः परि
 कल्पिताः । साध्यनिरोधेयत्वा निरूपकाधिकरणे आदिकमेणमादराप्रतियोग्याधिकरणमासामान्यकलावच्छिन्नहेतुवि
 षयताद्यदि तद्धर्मानवाच्छिन्नत्वादिसाधकाः । मादराहेतुविषयकत्वात्तद्विनिर्मादय इत्यर्थः । यद्यपि मादरादीत्यादिव्याप्तिद्वारा

नस्य रत्नभेदादुभयौ व्यभिचारवारकतयातिव्याप्तिमदर्शनस्य च साधये वि असंभवप्रदर्शनं वै व्यर्थं । तथापि विरुद्धं तु ग्रहेष्वेतरभेदा
गुमित्यनुपपत्तिः स्यादिति न प्रदर्शनं । यद्वा व्याप्तौ सामानाधिकरण्येन तत्क्षणग्रहादवच्छेदकावच्छेदेनेतरत्वं संशय निवृत्तिसंभवेपिसा
मानाधिकरण्येन तत्संशयोऽनुवर्तते असंभवे तु यद्ब्रूमपीति विशेषव्युत्पादनाय पृथक् तदुभयोपादानं । एवं वसामानाधिकरण्येन
नेतरत्वं संशयवारणायावच्छेदकावच्छेदेन तत्क्षणग्रहोऽव्याप्तिनिवृत्तिसंभवमिति । अव्याप्यवृत्तिसाध्यकैति । दीभिर्नो अवच्छेदका
वच्छेदेनाव्यवस्थोत्सर्गिकतया । व्याप्यवृत्तिसाध्यकसङ्केतत्वावच्छेदेन तत्क्षणसत्त्वमिति नियमोऽभिप्रेतः न च व्याप्यवृत्तिसा
ध्यं यस्य सः अव्याप्यवृत्तिसाध्यकः तादृशश्चासौ सङ्केतश्चेति । व्युत्पत्त्या कपिसंयोगीगगनादित्यादौ व्यभिचारइति वाच्यं । सत्त्वदस
वृत्तिमदर्थकत्वात् । नन्वेवमपि कपिसंयोगाभावान्न गुणत्वादित्यादौ व्यभिचारः । न च व्याप्यवृत्तिसाध्यं यत्र तदव्याप्यवृत्तिसाध्यं
न च सन्वर्तमानो यो हेतुरिति व्युत्पत्तेः साध्यनिष्ठाव्याप्यवृत्तिरानिरूपकाधिकरणवृत्तिहेतुत्वावच्छेदेनाव्याप्तिरिति निष्कर्षनदो
षरिति वाच्यं । तथा सति सत्त्वदेवैव व्यर्थं वातात् । सत्त्वदेव तदा देवतादृशार्थभेदकत्वाच्च कपिसंयोगिसत्त्वादित्यादौ निरुकोदे
रपतावच्छेदकविधेयोभयाकां न हेतौ अव्याप्तेः । परंतु तत्क्षणेन दुर्वरित्यादसंगतिः । हेतुपदस्य व्याप्तिमदर्थकत्वेपि कपिसंयोगाभा

कथं विधीयते तदर्थं संग्रहः । कपिसंयोगि एतद्व्याख्यादित्याह साध्यस्यैव तर्भावेण कपिसंयोगाभावसामानाधिकरण्यस्य गुणान्त
र्भावेन तत्समानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य प्रतियोगित्वस्य च सत्येनोक्तं तद्वत्संबन्धेन कपिसंयोगाभावरूपपरिकल्पितं
दभावविशिष्टत्वासंग्रहः । एतेन सर्वप्रमेयमिति याद्विचिंत्यमानं विषयतासंबन्धेन साध्यतायां घटत्वादित्येनो निरवच्छिन्नवृत्तिक
त्वरूपव्याप्यवृत्तित्वकमेव व्याप्यवृत्तित्वसाध्यकसद्वैतुत्वेन संयुक्तं दुर्गमं तद्व्याप्यसत्त्वेन तद्व्यवसायकत्वं विषयतासंबन्धेनादृश
सान्ध्यकैः केवलान्वयित्वादिति दूषणमनवकाशमिदं युक्तं । अत्र भेदाव्याप्यवृत्तित्वमत्र कपिसंयोगाभावसाध्यकगुणत्वादेः संग्रह
धारणाय संबन्धवृत्तकभेदप्रतियोगितायां केवलान्वयविधर्मनिरवच्छिन्नत्वाधिकरणे निरवच्छिन्नत्वं वा भेदे निवेद्यं पर्यमते न भे
दे निरवच्छिन्नवृत्तिकत्वं मिति । एतेनानवच्छिन्नवृत्तिकान्यभावसाध्यकवृत्तिमत्सद्वैतुत्वासांन्ये व्याप्तिरिति कपिसंयोगाभावसाध्य
कनियमोपपास्तः । तथापि अन्यत्वादि साध्यकैरुक्तं रोषात् । परंतु स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिताध्यकसद्वैतादियर्थः ।
स्वद्वैतुः । अभावेभावाभिन्नः । स्वसमानाधिकरण्ये च कीदृशानवच्छिन्नत्वं देया यदा निरवच्छिन्नवृत्तिकान्यसाध्यसमानाधिकरण
सद्वैतादियर्थः । तेन गमनादि साध्यकैरुक्तं रोषः । अन्यत्वासाध्यकधारणं प्राग्वतद्वैतुः । तन्नास्तीत्यर्थे विधीयते इत्यादि व्याख्या

सिरुधनेन न्यूनतायातेन ग्रंथस्य कात्मरुविरोधात्। अत्र तदधिकरणसंयोगाद्योरन्तरत्वेन साधनायां तद्विषयिणीति वाच्यं।
 अव्याप्तिविरहेण सप्तमितीति पक्षमेव बहवो रोचयन्ते। अतएव गुणवान्तरपरमाणुरूपादिव्यापकव्याप्त्यसंश्लेषेन
 तिसृष्टितीति द्रु। धर्मव्याप्तिरिति। ननु गुरुधर्मादिना साध्यकसाध्यावच्छेदकावच्छिन्नाभावाप्रसिध्याऽव्याप्तिरिति
 कारणसाध्यव्यापकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नाभावः। साध्याभावपदेन विवक्षणीयः। व्यापकत्वं च प्रतिज्ञायोगिवैयर्थ्ये
 रण्यपाद्यतिनामिति न कपिसंयोगत्वावच्छिन्नाभावसंग्रहः। किंतु द्रुत्वाद्यवच्छिन्नाभाव एवेति नाव्याप्तिरिति चेन्न। गुरोरापि
 प्रतिज्ञायोगिना वच्छेदकत्वोपगमेनेतादृशविवक्षायाः निष्प्रयोजनकत्वेनाव्याप्तिरिति संग्रहः। गुरोः प्रतिज्ञायोगिना वच्छेदकत्वोप
 गमेपि नेतादृशविवक्षणमावश्यकं। गुरुधर्मादिना साध्यकहेतोः केवलान्वयिसाध्यकत्वाकांततया तत्राव्याप्तेर्वैयर्थ्यमात्रत्वेन न
 दारणानपेक्षणीयम्। न च गुरुधर्माश्रयस्य कथं केवलान्वयितुमिति चाच्यं। हेतुतावच्छेदकसंबंधानुयोगिनिष्ठाभावप्रतिज्ञा
 मानवच्छेदकत्वस्य गुरुधर्मसाधारण्यम्। अतएव गुरोः प्रतिज्ञायोगिना वच्छेदकत्वमवश्यं साध्याभावपदेनोक्ताभावावि
 द्वा। तथापि साध्यावच्छेदकसंबंधेनैव साध्यव्यापकताविवक्षणेन कपिसंयोगव्याप्यवृत्तिसाध्यकाव्याप्तिपरिहारेपि

नियोगिर्वैयधिकरणप्रवेशासत्वेन संयोगेन दयाव्याप्यवृत्तितापक्षे संयोगेन साध्यतास्थलेनेन संबंधेन साध्यव्यापकत्वात् प्रसिद्धिः ॥ तद्वारणा
यप्रतियोगिर्वैयधिकरणपारित्तव्यापकता निवेशेनैकपित्तयोगादिसाध्यकाव्याप्तिः ॥ तद्वारा साध्यव्यापकता वच्छेदकत्वावच्छिन्नयच्छिन्विता
ध्याभावात् निवेशेनैकपित्तयोगादिसाध्यकाव्याप्तिः ॥ तद्वारा साध्यव्यापकता वच्छेदकत्वावच्छिन्नयच्छिन्विता
कसंबंधावच्छिन्नत्वं स्पष्टविशेषणता विशेषावच्छिन्नत्वं स्पष्टव्यापकत्वं स्पष्टवच्छिन्नप्रतियोगित्तयोर्द्विनां व्याप्यवृत्ति साध्यके व्याप्यव्याप्ति
रिति वाच्यं ॥ सकलदोषाधारानां वश्यकत्वस्यावेदनीयत्वान्न ॥ अत्र साध्याभावादिष्वप्यवृत्तिता निरूपकत्वानिवेशेनैकपित्तयोगादिसाध्य
काव्याप्तिवितासेपित्तयोगिभिर्न मेयत्वादिसाध्यो साध्याभावेनैकपित्तयोगेति रिक्तेराव्याप्यवृत्तिता सत्वेन व्याप्तिर्द्रष्टव्या ॥ एतादृशानां धर्मि
या वच्छेदकावच्छेदेन व्याप्यन्वेदो न भवति चार्थेण दर्शितः ॥ नन्वेतत्क्षेत्रपंचकस्य भिन्नपुरुषस्य कर्तृकत्वात् वतारणसर्गधा दीधिति
कनामश्रुत्वा ॥ एककर्तृके एव न दवेक्षणादिति चेत्सत्यं ॥ रीतिभिर्न कना वतारण न दत्तं किं नृ मणिक वना साध्यवृत्त्या एतत्तु मित्वा रभ्यां
न कना मित्वा रं का स्यात् ॥ तामपनिनीषु मेधुरेण समापयेदिति न्यायमनुसृत्य मधुरत्वं पंचरक्षणस्य प्रदर्शितुं तत्क्षेत्रपंचमुद्भवस्य हो
षग्रस्तत्वं दर्शितमिति ॥ कालेति ॥ दहिमाभ्यमादित्योद्योतयति काव्यावच्छेदेन वसुभा वस्य हेतुपरिचरणपर्वतादौ सहादिस्यपि बोध्यं ॥

कर्मधारयेति । तत्पुरुषमपेक्ष्य व्याघवं अधिकरणभेदेनाभावेदमतानाश्रयणं चेत्प्राख्यः । अनेदेति । एतच्च गुरुधर्मस्य प्रतियोगिभावोद-
 कत्वमंगीकृत्य । तेन साध्यवद्विन्नवृत्तितात्पर्ये द्रव्यत्वविनिरासिः । वेद्यार्थापत्तिरिति । प्रकृतशरणघटकस्येति न्यायोक्तम् । मनुष्यपद-
 स्थाने संबंधियदं यो व्याप्य । तेन प्रकृत्यसमभिव्याहारे विनिरासः । न च साध्याभावात्तानि वेद्येति न यथासन्निवेशोऽस्ति निवाच्यः । मा-
 चांगुरोरिव व्यावर्तकस्य सर्वमते सुभावे एवानवच्छेदकत्वात् ॥ योगतः साध्याभावघटितस्यैव वा व्याभिचारित्वेन गुरुबोध्यत्वं सा-
 भवात् । न ह्येति तत्पुनर्न ह्येति केचिन् । व्याचष्टे । विदुषो ज्ञाते । तत्समानार्थकं वा क्यरूपविवरणे कुरुते । धत्वघटकत्वा-
 न्यत्वरूपद्वितीयाथान्वयः । साध्यवद्विन्नवृत्तितात्पर्ये द्रव्यत्वविनिरासिः । साध्यवद्विन्नवृत्तितात्पर्ये द्रव्यत्वविनिरासिः । साध्यवद्विन्नवृत्तितात्पर्ये द्रव्यत्वविनिरासिः ।
 कर्मानिरूपकसाध्याभावेनिरावच्छेदकताविरूपकधर्मिनिर्देशवच्छेदकताघटितावच्छेदकताकाभावं स्यात् । तत्र सा-
 ध्यवद्विन्नवृत्तिना विरोधितधर्मिनिवेशात्साध्यवद्विन्नवृत्तिना विरोधितधर्मिनिवेशात्साध्यवद्विन्नवृत्तिना विरोधितधर्मिनिवेशात्साध्यवद्विन्नवृत्तिना विरोधितधर्मिनिवेशात् ।
 द्रव्यताकाभावादेऽन्याप्यमिति । मतएव । अन्यथा व्याप्यवृत्तिसाध्यकाव्याप्तिना द्रव्यत्वेन । साध्यवद्विन्नवृत्तितात्पर्ये द्रव्यत्वविनिरासिः ।
 अत्र व्याप्यवृत्तिरिति विरुद्धधर्मध्यासेन भेदाभिमानस्तु अत्र व्याप्यवृत्तिप्रतियोगिकानां भावाभिन्नानामेवातेन द्रव्यत्वादेरापि

॥३३॥

द्रव्यत्वे च घटत्वसामानाधिकरण्येन पदेद्वयारिः ।

धांरद्विस्वधर्माध्याससंभवेपिभेदः। विरुध्यधर्माध्यासेन विरुध्यधर्मद्वयप्रतीत्योः प्रमात्यानुरोधिनव्याप्यवृत्तित्वव्याप्यवृत्तित्वयोराव
 रोधस्यापेवक्कगत्वात्। द्विरोधनिरस्यति। अत्र एवेति। व्याप्यवृत्तित्वव्याप्यवृत्तित्वादीनामेवभेदकत्वस्य लक्षणकत्वं समनन्त्यादेवेत्य
 धः। ननु हृदयसामानाधिकरण्यं न ह्येव्यधिकरण्यादीनामप्यभावभेदकत्वं लक्षणकत्वं समनन्। अत्र एवापेदीधिनोऽभावएव न
 सिध्येदिति वक्ष्यति। अन्यथाऽव्याप्यवृत्तभाव एवेति। अयादिति। भावभिन्नमात्रस्यैवाधिकरणभेदाद्देहमनुसृत्य साध्यपदवैय
 थ्यमुद्हरति। अथवेति। अत्र एवत्यासत्पभावएव न सिध्येदिति तन्निरस्यति। साध्याभावपदं साध्याभावेत्यत्र साध्यपदं। अत्र योजि
 तेति। संबंधसाधारणानुयोगिताप्रवेरो साध्यवद्भूतिवृत्तिवृद्धिप्रतियोगिकसमवायवात्तत्वं न स्यात्तत्वेत्यासिरोविरोधपदं
 भावभिन्नत्वं नानुयोगितानि वेरो घटलुभावादिसाध्यकाव्याप्तेर्विलक्षणेति। भावभावसाधारणभावत्वरूपसंबंधव्यावृत्तेरपि
 धः। नादराविनक्षणासंबंधेनान्यत्र साध्याप्यत्वाभावादेवनाप्रसंगः। एतेन भावभावसाधारणभावत्वं प्रवेरो अव्यावर्तकता
 सममपराधमात्रवृत्तिर्न प्रवेरोऽभावसाध्यकाव्याप्तेरिति निरस्तं। प्रमेयत्वादिति। न चोत्र साध्यवाद्भूतिवृत्तिवृद्धिर्न संबंधसामा
 न्येन यत्किंचित्संबंधेनोपास्यति कपिसंयोगी एतद्दृष्ट्यादित्वादेकपिसंयोगाभावस्य कालिकादिसंबंधेन साध्यवद्भूतिवृद्धिर्न

गुणादिचिन्तायाः व्याप्तेः ॥ नापि विशेषणभावविशेषसंबन्धेनाभावसाध्यका व्याप्तेः ॥ अपि तु साध्यवता यदविरोधितानि यानि कसं
 बधेन ॥ तथा च प्रमेयत्वादिकमादाय कथमव्याप्तिः ॥ एतत्कामे भावमात्रभेदाच्च गगनाभावादिकमादायापि न संनिवाच्यं ॥ अत्रैव
 प्रकारकप्रमाविशेषाभावात् ॥ मादित्यादानव्याप्तेः ॥ केचिन्मुक्तकलाद्यादिना साध्यवद्विन्नसाध्योसाध्यभाववाच्ये निरुक्तधार
 य एवमुक्तः ॥ साध्यवत्त्वं स्वप्रतिपक्षयोगिकत्वं सामानाधिकरण्येभ्यः संबन्धेन ॥ एवं च प्रतिपक्षयोगिताया साध्यभावो द्रष्टव्यमिति चेन्न
 तं साध्यभावो द्रष्टव्यसंबन्धवत्ति चेन्न न दृश्यमिति चेन्न ॥ एवं च साध्यवदिना भावाप्रसिद्धेव केवलं नान्यथावादि तन्मूलसंग
 तिः ॥ ननु साध्यभावो द्रष्टव्यसंबन्धवत्ति चेन्न प्रतिपक्षयोगिताकाभावाप्रसिद्धेति ॥ यद्यप्यभावधारणयसाध्योपादानं ॥ न चैवसा
 ध्यपदसाधक्याय स्वप्रतिपक्षयोगिकत्वं निवेदयेत् ॥ नाहोति न्यायमासः ॥ सामानाधिकरण्यस्य व्यतिरिक्ततया भिन्नसिद्धिस्तु
 योगिताविशेषस्यैव संबन्धनया स्वप्रतिपक्षयोगिकत्वं निवेदयति ॥ भावमानो भो न साध्यवद्विन्नसाध्यभावाप्रसिद्धिरतः सा
 मानाधिकरण्यमुपातं ॥ वस्तुतस्तु स्वसमानाधिकरण्यत्वं न संबन्धः ॥ ननु स्वप्रतिपक्षयोगिकत्वं नैव व्यप्यति ॥ साध्यपदे पा
 दानं च न संबन्धलाभार्थमेवेति ॥ स्ववृत्तिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं न दृश्यते ॥ तेनाविरोधसिद्धतावाप्त्यानेति

स्वसाध्यं

स्वादीनातिव्याप्तिः। साध्यादिवाक्याभावपदं। एवं चात्राभावमभेदमादरणं निरर्थकमेव। न चाव्याप्यवृत्तिसाध्यकसंबंधेन साध्यवृत्तौ
व्यवृत्तिसंयोगाभावादन्यत्साध्याभावः। एवं कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिभाक्काकाराभावाभाववाक्यात्मत्वादिसादीभादरातिव्य
वृत्तेराकाराभावादन्यत्साध्याभाववृत्तिः। साध्याभाववृत्तिरक्षणसमन्वयोवाच्यः। एवं च कालिकसंबंधावच्छिन्नमर्तुद्वितीयाः साध्या
भावस्योपगमोपनावरणकः प्रतियोग्यः। नन्वाहरेपि प्रथमे गुणसमवेताभावे द्वितीये जन्मव्यवस्थाभावे चाद्यत्क्षणसमन्वयसंभवा
त्। यत्सर्वत्रगगनघटितोभयाभावव्यधिकरणसंबंधेन साध्याभावव्यविपक्षमावृत्तिमादाय नाव्याप्यव्याप्तिव्याप्तिः। अधिकरणभे
देनाभावभेदादभेदवृत्तिरन्यथानिमित्तमिति चेन्न। अभावभेदमते सर्वत्रैव साध्यसामान्याभावादिमादायत्क्षणसम
न्वयसंभवाच्च। कालिकसंबंधवारणाय साध्याभावाधिकरणत्वं साध्यसामान्याधिकरण्यं घटकवृत्तिवृत्त्याभावादिप्रतीतिवत्तत्वं
न निवेद्यं। एतदर्थमेव चाभावपदं। नन्वहं साध्याभावत्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन। अभावसाध्यकविषयाद्यभावः। साध्यव
त्त्वकारकप्रतीत्यभावे वा लक्षणघटकः साध्यवताग्रहविरोधितानियामकसंबंधेन न निवेद्यं। नन्वाहरीकाराभावाभावसाध्य
कव्याप्तिः। साध्यवृत्तिर्नेन संबंधेन नैव सिद्धेः। एवं च घटत्वघटाकारासंयोगो न राभावसाध्यकव्यवकारासंयोगात्मकसाध्य

इति त्वोभयसंबन्धेन तदा साध्यतावच्छेदकवद्वेद । चटि न स्प साध्यवद्वि न साध्याभाववद्वेद नित्यं रूपमको क रक्षणपरिष्कारत्वा संभवा
दीधितिकता न दना न मि त्याहुः । परंतु क युक्तिभ्यां साध्यवद्वि न साध्याभाववा श्वेत्येव कर्मधारयः । साध्यव । ४ द्वि न त्वं वस्त
प्रतियोगि म द्वि न त्वं न वदत्तं कपि संयोगो न्यतराभाषवां ना मत्वा दित्यदो क यपि संयोग रूप साध्याभा वस्याधिकरणे आत्मनि युगसा
मा न्याभावत्वं रूप प्रतियोगि ता वच्छेदका वच्छिन्नानधिकरणत्वं सा लो द्या सिरिति वाच्यं ॥ यादरा प्रतियोगिता वच्छेदका वच्छिन्नान
धिकरणं साध्याभावच्छेदका वच्छिन्नभा दरा प्रतियोगिता का भा वाधिकरणमिति विवक्षितं त्वात् । नापि ता पौ भयाभावा दि कारणा य
साध्याभावच्छेदका वच्छिन्नत्व निवेदः । साध्याभावच्छेदका वच्छिन्न प्रतियोगिता वच्छेदका वच्छिन्न प्रतियोगिता वच्छेदका क भेद वा ह्येव
इ या थः । तथा च साध्याभावच्छेदका वच्छिन्न प्रतियोगिता वच्छेदका क भेद वा चटि न पंचमावती रे उ ति ला घ व मि त्याहुः । महान् सी ये ति ॥
महान् सी यत्वं वि शिष्टं यद्वा द्वि तं न द वा छि न्ना भा वस्त्वन स्ये वेत्यवच्छेदक ता पया स्मि पा दने पि कथं ता न व का ताः । द्वि ती य ल स पा नु रो धे
न ह ह द दि नि ऐ ति । एव म ग्रो पे सा ध्या भा व च्छे द का ति र क वे ति स्य व्या स न्य र ति ध र्मा न व छि न्न प्र तियोगि ता नि वे दोः । भा व मा च भे द
म ते वा ह । ए धि वा च्छे ति । अ न्य त र य वा छि न्ना भा व स्य ए धि वी क रू प सा द ति रि क्त्वा हा ना व्या सिः । अ भा व भे द म ते प्या हु । का लि

द्रसंबंधा

केति॥ ननु समवायावधि न प्रतियोगिता के कालिक संबंधावधि न प्रतियोगिता के वादव्याभावे साध्ये कथमव्याप्तिः। साध्यभावो द्रुसं
बंधेन साध्यवता ग्रहविरोधितानियामकसंबंधेन साध्याभाववत्त्वस्यापि वाच्यता साध्यतावच्छेदकी भूतम कालिक संबंधेन साध्यवता बुद्धि
प्रतिभत्संबंधावधि न साध्याभावस्य स्वरूपसंबंधेन वनासानस्ये वा विरोधितया द्रव्यत्वेन संबधेन वतायाऽसंबाधितया साध्यतावच्छे
दकेति न साध्याभावस्यैव लक्षणवृत्तत्वात्। द्वितीयलक्षणे च समुदायसंबंधसाध्यतावच्छेदसंबंधेन साध्यवता ग्रहविरोधितानियाम
कसंबंधेन साध्यवद्विभक्तित्वस्य निवेशनं यत्प्राप्तं न च प्रतियोगितामे ग्रहविरोधितानियामकसंबंधेन न दुभयनिवेश्या व्याप्तिः
संगमनीया। तथा सति कपि संयोगभावस्य यः कालिक संबंधावधि न आवस्यस्यपि प्रतियोगितया प्रतियोगिमता ग्रहविरोधितानि
यामक कालिक संबंधमादाया व्यापकतिसाध्यका व्याप्तिः। प्रतियोगिता वच्छेदकसंबंधेन साध्यवता ग्रहविरोधितानियामकसंबंधे
न ननु दुभयनिवेशपक्षे न संगतिरित्यपि न। तथा सति स प्रतियोगिता वच्छेदकसंबंधेन साध्यवत्त्ववद्विभक्तित्व
स्य धर्मवान्धर्मकात्वीनवद्विरोधादसंबंधसामान्येन साध्यवद्विभक्तित्वे हेतुभूतमेधमकात्वीने साध्याभावस्योदितिव्याप्तिवार्
णायावत्त्वनिवेशनया साध्यवद्विभक्तियः साध्याभाववानिति कर्मधारयोपेक्षायाः निर्वर्जितत्वात्प्राप्तं। प्रतियोगिता वच्छे

इकीभूते समवायेन वहिर्मद्विजनेन समवायसंबंधावच्छिन्नवस्तुभावस्वरूपाय साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्याभावसाधक्यसंभ
वादिमिचेन। इत्युक्त्याभावनाहेन इत्युक्त्यकारकप्रमाविरोधसाध्याभावस्य विवक्षितत्वात्। एवं च साध्यवद्विन्नवृत्तिवच्छेदकसाध्यवत्त्वमपि सा
ध्यतावच्छेदकसंबंधेनैव निवेद्यमिति न कर्मधारयोपेक्षा निर्विजनेति। ननु कपिसंयोगात् एतत्पारिप्यदौ इत्युक्तिकपिसंयोगाभावं स्य
साध्यवद्विन्नेकात्मिकादिसंबंधेन रतित्वाद्व्याप्तिः। ऐरीकविरोधतया नईति त्वनिवेशो च वदसाभावाद्दोकात्मिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गिताकात्म्याभावाद्दोसाध्ये आत्मसादाव्याप्तिः। प्रतियोगिमताग्रहविरोधिना नियामकसंबंधेन न निवेशो च कपिसंयोगादिसा
ध्यकेकात्मिकसंबंधेनैकात्मिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवक्षरति कपिसंयोगाभावाभवरूपप्रतियोगिमताग्रहविरोधिना नि
यामकत्वसत्त्वाद्व्याप्तिरिति चेन्न। साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवताग्रहविरोधिना नियामकसंबंधेन न निवेशात्। ननु साध्यव
द्विन्नवृत्तित्वनिवेशकत्वे साध्याभावपदसाधक्यार्थं उभावच यवित्तक्षणे नुपयोगितात्माभावात्मित्युक्तं। नदपेक्ष्य साध्यवद्विन्नवृ
त्तित्वस्य प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वरूपव्याख्यानमोचोचितं। वस्तुनरूपप्रतियोग्यनधिकरणयत्साध्याभावाधिकरणं तदेवो
चितनिवेशनमिति चेन्नैवं। विरुध्यर्थकं एतत्त्वमहाचार्यै समाधास्यमानं त्वानी गगनाभावस्याधिकरणभेदेन भिन्नत्वपक्षे नई

अप पक्षे आत्मादीनां साध्याभावतु निमित्तानधिकरणत्वे वा आह। घटत्वाभावेति। साध्येनेत्यादिसाध्याभावक धर्मसंबंधावच्छिन्नप्रकार
 भावति तदधमविच्छिन्नप्रतिबंध्यमानिरूपितप्रतिबंधकभावो दकीर्णस्त्विति प्रकारभावो दकसंबंधेनेत्यर्थः। कालिकसंबंधावच्छिन्न
 घटत्वाभावसमवायसंबंधावच्छिन्नघटत्वाभावान्तरान्तरादिसाध्यादौ विशेषणतया कालिकसंबंधावच्छिन्नघटत्वाभावग्रहं प्रति
 कालिकसंबंधेन घटत्वं ग्रहस्य प्रतिबंधकतया तेन संबंधेन घटत्वरूपसाध्याभाववति पटत्वादिरूपहेतुसत्त्वादित्यसिः। न च घटत्वं
 न स्वपदेन धर्तुरास्य न साध्याभावो दकधर्मसंबंधावच्छिन्नोभावत्वाभावादिति वीर्यम्॥ तथापि कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगि
 ना कालमत्वाभावसाध्यके समवायेनात्मत्वं ग्रहस्य समवायावच्छिन्नात्मत्वाभावत्वेन साध्यग्रहप्रतिबंधकतयाऽप्यासिरित्यतः सा
 ध्याभावो दकधर्मनिवेशः। साध्याभावो दकसंबंधावच्छिन्नेषु कालिकप्रतिबंधेन साध्यवता ग्रहं प्रति कालिकसंबंध
 धावच्छिन्नद्रव्यत्वाभावे कालिकसंबंधेन साध्येऽप्यासिः। स्वरूपसंबंधेन साध्यवता ग्रहं प्रति स्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिना
 क साध्याभावस्य द्रव्यस्वरूपनया कालिकसंबंधेन मरुतासानस्यापि प्रतिबंधकतया कालिकसंबंधस्यापि तथाप्यप्याजीनस्यापि न
 संबंधेन साध्याभावधिकरणत्वात्। इत्यतः साध्याभावो दकसंबंधेनेत्यर्थः। न च संयोगीत्येव दृष्टत्वादित्येव दृष्टिसंयोगाभाव

विशेषस्यैव कालिकसंबंधेन साध्यवद्भिन्नगुणादिरतिनयाऽव्याप्तिरतः साध्यवद्भिन्नरतितुमपि साध्यभावच्छेदकसंबंधेन साध्यवताग्र
हविरोधिनानियामकसंबंधेन वाच्यं एवं च साध्यवताग्रहविरोधिनानियामकीभूतयादृशसंबंधेनाभावस्य साध्यवद्भिन्नरतितुं तथावि
धभादृशसंबंधेन साध्याभावत्यमिति। संबंधैक्यविवक्षणादुक्तस्थले साध्याभाववदधिकतरणभावच्छेदकीभूतकालिकसंबंधस्य साध्यवद्भि
न्नरतितावच्छेदकसंबंधेऽप्यसंभवात्स्वरूपसंबंधत्वेनादृशरतिनेन संबंधेन साध्याभावाधिकरणमात्रेति नाव्याप्तिरिति। साध्यताव
च्छेदकसंबंधेनेति व्यर्थमेवेति। वाच्यं। तथापि कालिकसंबंधावच्छिन्नकाशाभावाभावाद्ये साध्ये भात्मस्यैव व्याप्तेः। कालिकसंबंधेनोक्त
साध्यवतात्मानं प्रति कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावस्य स्वरूपसंबंधेन वताग्रहस्य प्रतिबंधकतया स्वरूपसंबंधस्यापि
मथात्मापत्तेरसंबंधेनाकाशाभावरूपसाध्याभाववत्त्वस्यात्मन्यपि सत्यादिनि साध्यभावच्छेदकसंबंधेनेत्यस्यावश्यकत्वान्न च साध्यवद्भि
न्नैव न्येवर्तमानाङ्गनाभावादन्यत्वात्मादिरतिगगनभावइति नाव्याप्तिरिति वाच्यं। तथापि महाकाशानुयोगिककालिकसंबंधेन का
लिकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयसामान्याभावे साध्ये महाकाशत्वादव्याप्तेः। स्वरूपसंबंधेन साध्यवताग्रहप्रतियोगिकसंबंधेन स्वरूपसं
बंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावग्रहस्याविरोधितया कालिकसंबंधस्य साध्यभावच्छेदकीभूतमहोकाशानुयोगिककालिकसंबंधे

१० टी० पं०

नसाध्यवाङ्मनस्वऽकावृत्ति साध्यभावो देहेकैक्यसंभवात् ॥ तेन संबन्धेन साध्याभावाधिकरणत्वं स्यात् ॥ इति न दावस्य कल्याण ॥ यदि
 पस्वप्रकारकनिश्चय इति स्वपदस्य साध्याभावपरत्वात् ॥ न च साध्याभावो देहकसंबन्धावच्छिन्नसाध्याभावो देहकवच्छिन्नप्रतियोगिताकृत्येन
 स्वप्रकारकनिश्चय इत्युच्यते ॥ तदा व्यर्थमेव साध्याभावो देहकसंबन्धेनैव वर्धय ॥ च यथाभाववाच्यत्वादिप्रादौ कालिकसंबन्धावच्छिन्नचट
 त्याभावसमवायसंबन्धावच्छिन्नचटत्याभावो भयवनाग्रहप्रतिकालिकसंबन्धेन चटत्यग्रहस्य समवायावच्छिन्नचटत्याभावग्रहप्रतिरकालि
 कसंबन्धेन समवायेन च चटत्यसमुत्पत्तिर्बनस्पचप्रतिबंधकत्वाद्व्याप्तिरतः ॥ प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वो निवेदः ॥ चटमिन्नं
 चटत्याभावादिप्रादौ तादृशाभावात्संबन्धेन चटत्यस्य साध्याभाववति चटत्येहेतुसत्त्वाद्व्याप्तिरतः ॥ स्वनिष्ठनिवेदः ॥ अथैवमपि कालि
 कसंबन्धेन वक्ष्यभावाच्चक्ष्माभाववान् अयंचक्ष्माभाववान् इति कालिकसंबन्धेन स्वप्रकारकग्रहस्य प्रतिबंधकनया कालिकसंबन्धसंग्रहो
 दुर्वारः ॥ न च निश्चयोपादाने स्वरसात्स्वप्रकारकनिश्चयत्वं प्रतिबंधकतावच्छेदकतापर्यवधिधिकरणमिति विवक्षायां न दोषः ॥ धर्मिभा
 वच्छेदकविषयो न भवितुं शक्यः ॥ न च किंचिदवच्छिन्नधर्मिकस्य प्रकारकनिश्चयत्वं निवेदोपि न निस्सारः ॥ इदो वक्ष्यभावाच्चट्येव
 क्ष्माभाववति निश्चयानां वास्तव्यावच्छिन्नप्रकारकानि रूपिभाभावत्वावच्छिन्नप्रकारकानि हृदवाद्यवच्छिन्नविशेषकनिश्चयत्वे

॥३६॥

नेवप्रतिबंधकतया गोदरा स्वप्रकारक निश्चयत्वेपया स्पष्टावाशे मेवं सधर्मिनावच्छेदक निश्चयवृत्तिसुप्रकाराया मननिरिकृतितु रूपमव-
च्छेदकत्वं निवेदये। निश्चयवृत्तितु पादाय वा स्वप्रकाराया सा नवे शिष्टानवच्छिन्न प्रतिबंधकतया स्वरूपसंबंधरूपमवच्छेदकत्वं निवेदानीयं प्रति-
बंधकताविशेषलाभापेक्ष निश्चयत्वाकीर्तने मिति॥ वस्तुतरे स्वनिरूपित प्रतिबंधकता व्याप्यसाध्यतावच्छेदक संबंधावच्छिन्नसाध्यवृत्ति-
निश्चयत्वा श्रयग्रह प्रतिबंधकत्वं निश्चयपक्षेपसंज्ञानलभ्यं॥ एवं साध्यतावच्छेदक संबंधाद्युपादानसंगतिः। समानधर्मिकत्वाद्युपलक्षणं
मनदिनि अव्याप्तिमात्रां स्यादिति धर्मिनेरव्याप्ति संशयो नरकोत्तीर्णकथनं कतिरर्थस्तत्रा व्याप्तिराहेत्युक्तं। व्याप्तिमात्रां स्यादेककं
नत्रसाध्यतावच्छेदक संबंधेन संयोगवता सा नमिति निश्चिन्नाविशेषणता संबंधेन संयोगाभावावृत्ती धानं प्रतिबंधक मिति मनेना व्याप्तिः। गु-
णादेरेवमेव संबंधेन साध्याभावावृत्ती। अपि तु अव्याप्यत्वं तत्साम्योत्तेजकमा मते स्वरूपसंबंधेन संयोगाभावावृत्तिस्य प्रतिबंधकतया न-
न एवा व्याप्तिरित्याशौ कीर्तयितुं कोटिद्वयं कुमेणरां का समाध्यानाभ्यां दर्शयितुं चेति॥ तथा च निरवच्छिन्नविशेषण नेव गोदरा रयभिमा-
प्रत्यः। अत्र निरवच्छिन्न विशेषणता संबंधावच्छिन्नाभावस्यैव साध्यात्मकत्वं पक्षेभा व्याप्तिः। किं तु विशेषणता संबंधावच्छिन्नाभावस्य न-
धातुपक्षे रयस्यैव गोदरा रयस्यैव एकैकमिति मने दर्शयति॥ केचित्तेति। साध्यात्मकभावा निरूपितेति॥ साध्यनिरूपितेत्यर्थः। अभावप

मन्त्री पं०

इति संभवात् नारायणाय नमो भक्तुः पतिः न च तत्त्वाभावात् साध्यता व्याप्तिः हेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नतया प्रसिद्धिभवेन द्रव्यस्य पक्षे
सद्धेतुत्वार्थमेवेति घटाभावरूपेति समवायसंबंधावच्छिन्नप्रमेयाभावस्य यो विशेषणता संबंधावच्छिन्नाभावस्तस्य प्रमेयमात्रस्वरूप
त्वेन कालिकसंबंधावच्छिन्नघटाभावरूपत्वमित्याशयेनैव यावत्साध्यनिरूपितेति साध्यभावच्छेदकव्यापकानुयोगितानिरूपितेय
थीत्वेन नैकव्यक्तिसाध्यज्ञेयावत्ता प्रसिद्धिः सतीति एकैकसमवेतस्वरूपत्वे सकलसमवेतस्वरूपत्वे तु महोगौरवं यत्किंचित् यावत्स्थानिव
रास्फोरकं कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयाभावस्य दैशिकसंबंधेनाभावोप प्रमेयत्वेन साध्य इति नादरीनदैशिकसंबंधेन साध्य
वाङ्मन्यते साध्यभावस्य तादृशैव कालिकसंबंधेनाधिकरणमादाया व्याप्तेरित्यतो यत्पदेन ननु तथापि महाकायानुयोगिक
विशेषणतासंबंधेन प्रमेयस्य साध्यत्वे महाकायत्वादव्याप्तिः साध्यभावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयाभावस्य यः शुद्धका
लिकसंबंधावच्छिन्नाभावस्तस्य प्रमेयत्वेन साध्यत्वमामहाकायानुयोगिककालिकसंबंधेन च तिसृषां च तत्प्रतियोगितावच्छे
दकीभूतकालिकसंबंधेन साध्यवद्भिन्नतः साध्यभावस्य महाकायेन संबंधेन सत्त्वता एव महाकायानुयोगिकका

२॥

रूपसाध्य

लिकसंबंधेनद्रव्यरतिविशिष्टभावस्यसाध्यतया मुक्तहेभाव्यामिःनिरुक्तसाध्यस्यपः। दुष्टुत्थकालिकसंबंधावच्छिन्नाभावः
नस्यापिद्रव्यरतित्वेनसाध्यनयामहाका अनुयोगिकरूपात्मिकसंबंधेनरतिनयचतुर्निरूपितप्रतियोगिभावोदकीभनूत्थकालि
कसंबंधस्यसाध्यवद्विचसंबन्धकाविरूपितरतिभावोदकतात्रानवेनानेविशेषरूपेणनसंबन्धत्वा।अन्यथाप्रेक्षपदार्थस्यदिधानि
वेशानुपपत्तिः।वह्निनिरूपितस्वरूपप्रतियोगिभावोदकविशेषणमाविशेषणाकाराभावादेःपर्वतोदाहृतवत्प्राचिमान्धमादित्यादा
व्याप्तभावेनसाध्याभावेऽप्यर्थस्यध्रुवत्वादितिवाच्यं।नथापिस्वरूपसंबंधेनद्रव्यरतिविशिष्टभावस्यसाध्येद्रव्यत्वादव्याप्तेः।सा
ध्यभावोदकधर्मसंबंधावच्छिन्नाभावस्ययःकालिकसंबंधावच्छिन्नाभावस्तस्यापिनित्यद्रव्यरतित्वेनद्रव्यरतिविशिष्टभावस्य
कांतनयासाध्यरूपत्वेननप्रतियोगिभावोदकीभनूत्थकालिकसंबंधेनसाध्यवद्विचसंबन्धकाविरूपितरतिविशिष्टभावस्य
त्वात्।एवंविषयतासंबंधेनप्रमेयस्यसाध्यत्वेनान्वयाव्याप्तिः।विषयतासंबंधावच्छिन्नप्रमेयाभावस्ययःकालिकसंबंधावच्छिन्ना
भावस्तस्याप्रमेयत्वेनसाध्यतयानप्रतियोगिभावोदककालिकसंबंधेनसाध्यवद्विचरतिविशिष्टसाध्याभावेनद्रव्यस्यचजन्यत्वे
सत्यात्साध्यभावोदकव्यापकानुयोगिभानिरूपितप्रतियोगिभानिवेशमहोरणसंभवोपिभटाचावेणैवसमवायेनप्रमेय

साक्षात् साध्यवत् साध्याभावभावस्य लोचनेन सत्तात्पर्यमुपगम्य तथा विधानुयोजित्वा प्रतिधावेदनात् । न च साध्या निरूपितत्वं साध्य
 वत्त्वं किंचित्पुनरुयोजिता कृतत्वं च साध्यभावोदकसंबन्धेन साध्यभावोदकावच्छिन्नव्यापकभावोदकीभूतानुयोजिता निरूप
 पितृत्वं । तेनेत्र इत्यादि साध्यकृतेन दोषः । तथा च न वद्व्यति साध्यव्यापकभावोदकत्वस्य निषेधव्यतिभावनिष्ठानुयोजिता याम
 सत्तात्पर्या व्याप्तिः । एवं विषयतासंबन्धेन प्रमेयसाध्यव्यापकव्याप्तिवारणकृत्यं । अत एव सत्तात्परिक प्रमेयस्य समवायेन साध्यत्वे
 साध्याभावभावस्य सत्तात्पर्येऽपि सत्तात्पर्येऽनुयोजिताया एव साध्यव्यापकभावोदकन्यासनिरूपितप्रतियोगितावच्छेद
 कीभूतः । स्वरूपसंबन्ध एवेति नो व्याप्तिः । अन्यथा प्रतियोगितायाः साध्यनिरूपितत्वं दोषप्रसंग इति वाच्यं । कालिके संबन्धावच्छि
 न्नप्रतियोगिताकाकाशाभावाभावेनात्मत्वादित्यहो स्वरूपसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकालवद्विनिवृत्तिरिति गगनाभावाभावं
 स्य साध्यसमवायेन तदा साध्यरूपत्वेमेवेति कालवद्विनिवृत्तिरिति गगनाभावाभावेऽपि साध्यनिरूपितप्रतियोगिताया विशेष्य
 मात्रनिष्ठत्वेन विनिवृत्त्युत्पादनमिति चेत्तदा गगनाभावाभावेऽपि निमित्तदवच्छेदकस्वरूपसंबन्धेन गगनाभावरूपसाध्या
 भावस्यात्मनिर्देशो व्याप्तिः । साध्यव्यापकभावोदकानुयोजिता निरूपितप्रतियोगिता वच्छेदकसंबन्धानिवेशेऽपि संभवान् ।

न चोक्तस्थे स्वरूपसंबंधस्य लक्षणघटकत्वेऽपि अधिकरणभेदेन गगनाभावरूपसाभावभेदोपगमात् साध्यवद्भूतसिद्धि साध्याभावव
 त्त्वमोक्षनिनास्तेष्वेति कथमव्याप्तिरित्येदं त्रिवाच्यं गगनाभावभेदोपगमे स्वनिष्ठप्रतियोगितेऽनस्वनिष्ठत्वेऽप्यपत्तेः । कालिकसं
 बंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाकाशाभावाभावसाध्यत्वेऽसत्त्वे हेनो आकाशाभावस्याधिकरणभेदेन भेदादेवाप्यनवकारात् एवं च
 तदभिन्नत्वादिसाध्यके कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य घटत्वविशिष्टगगनाभावाभावस्य साध्यसमन्वीयनं न यान्ति प्रतियो
 गितावच्छेदकं कालिकसंबंधेन साध्याभाववति पटत्वादि हेतुसत्त्वेन व्याप्तिः । स्वनिष्ठत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाऽप्यनुत्पत्तिः । किं वा स्व
 निष्ठत्वावच्छिन्नप्रतियोगितादरा घटत्वविशिष्टा घटत्वभावात् तदा त्वेन कालिकसंबंधसंग्रहप्रसंगेन भवेत् । वाच्यमेतदुक्तं तदिति चेन्न । साध्य
 वद्विन्नमानवत्तत्त्वस्य वाच्यत्वात् । न च तादरा प्रतियोगितावच्छेदकं न यद्यत्संबंधेन साध्यवद्विन्नवत्तत्त्वं । तत्र संबंधेन साध्याभा
 ववत्त्ववाच्यमिति सर्वदोषवारणान्नात्र परं व्यर्थमिति वाच्यं । विषयिता संबंधेन प्रमेयसाध्यत्वे गगनसामान्यप्रत्यक्षदित्यादौ अत्रि
 व्याप्तिः । तत्र कालिकसंबंधस्वरूपसंबंधयोरापि संग्रहसंभवाभावासाध्याभावाधिकरणे सान्निभ्येन न हेतोरसत्त्वात् । अथ मा
 नाधनिरर्भावे वापेक्षया तदा घटत्वेन संबंधेन लक्षणसमन्वयो जायते स एव तत्पदेनोपादेयः । आत्माकात्मन्यनित्यत्वादित्यादौ

ग-डी-पं०

कालिकसंबंधेन साध्यवदिनेनैव तेन साध्याभावस्य तत्संबंधेन अधिकरणे हेतोरवतिरेकित्वेन व्याप्तिरतः प्रतियोगिभावो दकान्तिनिवेन। प्रमेयवा
गगनात्पन्यतरादिवा दोषाद्विषयवदेति कविशेषणतां समवायेन प्रमेयाभावस्य यः कालिकसंबंधावच्छिन्नाभावस्तस्यापि प्रमेयत्वेन
साध्यतया तत्प्रतियोगिभावो दकं कालिकसंबंधमपादायातिव्याप्तिमसंगात्सामान्यप्रमेयसाध्यकत्वेन। पूर्ववदिने। ननु कालिकसंब
धावच्छिन्नप्रतियोगिभावात्प्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभावात्तस्मादित्यादौ कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिभावसाध्याभावस्य वि
शेषणताया योऽभावस्तस्यापि साध्यरूपतया तन्निरूपितप्रतियोगिभावो दकं भूतविशेषणतासंबंधेन नादराप्रमाविशेष्यत्वात् साध्या
भाववत्यामनि हेतुः सत्यादव्याप्तिः। एवं घटभिनं घटत्वादित्यादौ साध्यनिरूपितप्रतियोगिभावो दकं भूततादात्म्यसंबंधेन घटत्वं
यसाध्याभाववति हेतुसत्यादव्याप्तिस्वरणाय स्वनिवृत्तिर्वैरयं। तथा सति घटभेदस्य घटभेदाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिभावाभा
वतया घटत्वेन प्रतियोगिता। अन्यथा साध्याभावनिरुपितसाध्यनिरूपितप्रतियोगित्वमदवच्छेदकत्वात् अन्यतयावच्छेदकसंबंधेन साध्याभाववत्
निवेर्यानिष्टान्तवान्यतरविशेषणं। ननु कुल्ये घटभेदसाध्यकं अन्यतया गतमादात्म्यमादाया व्याप्तिनादवच्छेदं। साध्याप्रतियोगिभावो
त्यंताभावत्वनिरूपितत्वनिवेदनात्। घटभेदनिरूपितघटप्रतियोगित्वस्यात्यंताभावत्वनिरूपितत्वात्तदवच्छेदकत्वं हेतुसंज्ञाभावत्वं

[illegible]

त्रियोगिभांगिकहणोपपत्तयः स्येवसम्यक्मनसिद्वयस्यनिवृत्तिनिवेदानेवैयर्थ्यवर्तते। अत्रेति संयोगवृत्तेति। प्रथमवक्ष्यमाणमनुसंधय संयोगिभेदस्य व्या
 प्यति संयोगभावभेदसंभवेन नदभावमादाय द्वितीयवक्ष्यमाणसंगतेः। वस्तुतस्तु संयोगिभेदाभाववत्संयोगाभावाभावस्य संयोगरूपत्वेऽपि व्याप्यति
 संयोगभावनिष्ठमनस्य किंवा चिन्ताभावो न संयोगो मानाभावादि तिसंयोगरूपसाध्यभावो नाव्याप्तिवारकः। इव्युत्थाभावाभेदसंभवेऽपि क्वचित् संयो
 गिभेदादेः साध्यत्वे क्वचित् संयोगवत्पक्षोऽपि प्रमाविषयसाभावस्यैवाभेदद्वारेण सर्वत्र निवृत्तिरभिधानं कालिकसंबंधवद्विभागाभावाभावसाध्य
 के साध्यवद्भिन्नसाधनसिद्धिरिति। आकाशेति। स्वसाध्यभावोदकधर्मसंबंधवद्विभागाभावः साध्यभावोदकसंबंधेन दृष्टिनिवृत्त्याभावाभावाका
 शाभावोभयाभावस्योदेति क्वचित् शेषणतया। भावस्तस्यैव रूपत्वेन साध्यत्वान्न त्रियोगिभावेदोदकीभूतविशेषणसंबंधेन साध्यभा
 ववृत्तिहेतुसत्त्वाद्यासिद्धिः साध्यभावोदकधर्मनिवेदाः। अथर्वमाणरीत्या साध्यभाववद्विभागाधिकरणानि वेदा उक्तरीत्या देति क्वचि
 शेषणतासंभवेऽपि हेतुमतिज्ञेयसंबंधेनाकाशाभाववत्विशिष्टस्यैव च निवृत्तिसाध्यभाववत्विशिष्टस्य। एवं हीदृशाकाशाभावाभावसाध्यके
 णि त्रिस्वनिष्ठवैयर्थ्यं। अत्रेति समाधानं। एतन्मते विशिष्टसमायभावसाध्यके साध्यभावो विशिष्टसमायधिकरणमैव कालिकसंबंधवद्विभा
 गाभावाभावसाध्यक्रांतीत्याकाशाभावादिः। तथा च न विशिष्टसमायधिकरणानि वेदा इति। अत्र साध्यवद्भिन्नसाधननिवेदावश्यमायाः
 उक्तत्वात्। च विशिष्टवैयर्थ्यमिति पूर्ववक्षस्तु नारणीयः। तथापि तस्य साध्यवद्विनिवृत्तिसंयोगवत्त्वेऽपि विशिष्टसमायभावसाध्यकस्थत्वा

ग. २. ५.

तुल्येन साध्यवद्वयधिकरणता कस्य साध्यकतया कालवृत्तिविशिष्टगगनाभावाभावस्य साध्यसमनियतत्वेन साध्यमकतया कालवृ
त्तिविशिष्टगगनाभावाभावस्य साध्यवद्वयधिकरणता कस्य साध्यकतया कालवृत्तिविशिष्टगगनाभावाभावस्य साध्यसमनियतत्वेन साध्यमकतया कालवृ
त्तियोगितावच्छेदकत्वं द्वैतिकाविशेषणतायामप्यहमिति वाच्यं साध्याभावत्वरूपसाध्यावप्रतियोगितायाः प्रतियोगितामार्थत्वात् कालि
कसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताया एव साध्याभावत्वरूपानुयोगिता रूपत्वात् न च तथापि एतत्कालमेव विशिष्टसमाभावाभावः सर्वैवेत्युक्त्या सिद्धा
रण्या साध्याभावत्वेनादृशाधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकत्वं विवक्षितत्वात् द्वैतिकाधिकरणतानिवेशावश्यकतया स्वनिष्ठत्वं यथैवमिति वा
च्यं । एवं तर्हि विशिष्टाभाववति समायाः सत्वेन तदभावविशिष्टबुधिवारणाय न रभावत्वेन वृत्तिर्न कल्प्यते । अतः मनिकादि कसंबंधावच्छिन्ना
काशाभावाभावो नास्तीति प्रत्ययान्तिप्रसंगस्य गगनाभावाभावकालिकसंबंधावच्छिन्नाभावा धिरणताविरहादेव वारणसंभवात् । तत्र सा
ध्याभावत्वेन वृत्त्यंतरे मानभावादिमर्ममवत्वं च । स्वविशिष्टस्य निवेशनीयत्वात् एव धर्मनिवेशाप्रकाउः सः । न च साध्याभावाधिक
रणतामेव धैव निवेश्य तत्र साध्यवद्वयत्वं निवेशनीयमिति वाच्यं । तथा सत्यधिकरणभेदेनानाधिकरणताभेदादेव सयोगसाध्यका
यातिनिरासे संयोगाभावभेदमनुधावनस्य निर्विजलापानात् । इदं नुबोध्यं । साध्यवद्वैतमात्रवृत्तिवत्स्यमागावृत्त्यकत्वमुक्तं तत्र
साध्यवद्वैतमात्रवृत्तिवत्साध्यवद्वयत्वं । कालिकसंबंधावच्छिन्नाकाशाभावाभावसाध्यकैकालिकसंबंधेन साध्यवद्वैतमात्रसिद्ध्या ॥ २० ॥

अव्याप्तिः। किं तु स्वव्यापकसाध्यवृत्तिरुक्तं। एवं च मनुकात्ममात्रवृत्तिविशेषणमासंबंधेन प्रमेयसाध्यके साध्यभावोदकसंबंधेन साध्यवृ
द्धेदस्य कालिकसंबंधेन साध्यभावोदकधर्मसंबंधावच्छिन्नसाध्याभावसमानाधिकरणत्वेन नद्वयापकत्वादेरिह विशेषणमासंबंधेन नद्वया
पकत्वाच्चोक्तं। संबन्धेन स्वरूपसंबन्धेन वा इव्यवृत्तित्वविशिष्टाभावसाध्यके साध्यवृद्धेदस्योक्तसंबन्धेन तादृशसाध्याभाववद्विनिर्दिष्टमद्वया
पकत्वादि विशेषणमासंबन्धेन नद्वयापकत्वाच्च। विषयमासंबन्धेन प्रमेयसाध्यके साध्यवृद्धेदस्य कालिकसंबन्धेन साध्याभाववद्विनिर्दिष्टमद्वया
पकत्वाच्च विशेषणमासंबन्धेन नद्वयापकत्वाच्च। कालिकसंबन्धावच्छिन्नगगनाभावाभावसाध्यके साध्यवृद्धेदस्य विशेषणमासंबन्धेन साध्याभा
ववद्विनिर्दिष्टमद्वयापकत्वाच्च। कालिकविशेषणमासंबन्धेन नद्वयापकत्वाच्च। न पूर्वपक्षावसरः। एवं च स्वनिर्दिष्टप्रयोजनं चित्तमेव। परंतु स
मवायेन सनाय प्रमेयसाध्यवृद्धेदस्य प्रकारक्रमविषयत्वं हेतुक्रमभूतस्थलसंग्रहयसाध्यभावोदकावच्छिन्नव्यापकभावोदकत्वा
वच्छिन्नानुयोगिताकसुनिष्ठमतिर्योगितेति विवक्षितं। न चैवं स्वनिर्दिष्टव्यपेक्षकालिकसंबन्धावच्छिन्नाभावसाध्यके कालिक
संबन्धावच्छिन्नसाध्याभावभावस्य साध्यव्यापकत्वानवच्छेदकत्वादिति वाच्यं। अत्र च न तद्व्यापकत्वं। तथा च तादृशसाध्याभा
वाभावनिष्ठा अनुयोगिताया साध्यव्यापकत्ववच्छेदकरूपव्यापकत्वेन न तस्यार्थकार। अन्यथा तिरस्कृतधर्मसावच्छेदकत्वांगिकमिदं
यत्तत्त्वविशिष्टाभावसाध्यके यथोक्तसाध्याभावस्यैः कालिकसंबन्धावच्छिन्नाभावो निवृत्त्यमात्रवृत्तिस्तन्निष्ठसत्ताविधसाध्याभा

ग. व. सं.

वच्छेदकावच्छिन्नानुयोगितामादायाव्याप्तेरिति। एवं च नित्यसंविशेषाभावाच्च नित्यत्वादिपादो साध्यतावच्छेदकधर्मसंबंधावच्छिन्नाभावस्य
यः कालिकसंबंधावच्छिन्नाभावस्तन्निष्ठानुयोगिताया साध्यव्यापकता वच्छेदकसुपाक्ष्यापकत्वात् न निरूपितप्रतियोगिभावोच्छेदककालिक
संबंधेन साध्यवद्विच्छेदसिद्ध्याभाववति महाकालेदेतुसंवेपिना व्याप्तिरित्यादि। वच्छेदकसंविशेषाभावाच्च नित्यत्वमेव कावच्छिन्नत्वं
विशिष्टाकाराभावाभावः कालेत्वाभावः। एवं च गगनाभावे कालिकसंबंधावच्छिन्नोभयैव प्रतियोगिता ननु देशिकविशेषणसंबंधावच्छि
न्नापि कालेत्वाभावाप्यप्रतियोगितायाः गगनाभावेऽंगीकारादिति सूनि एतन्निवेशनमावश्यकं। धर्मनिवेशप्रकारमायुक्तः। साध्यनिरूपि
ते तु साध्यव्यापकता वच्छेदकानुयोगिता क्वचित् न साध्यवद्विच्छेदमात्रेति त्वमेव निवेशयति। अभावांतरेति। यद्यपि कालिकसंबंधावच्छिन्ना
काराभावभावसाध्यककालिकसंबंधावच्छिन्नासाध्यभावांतरेति प्रतियोगितायाः साध्यनिरूपितत्वादसंगतिस्तथापि साध्यवद्विच्छेदत्वभा
वे साध्यवत्त्वानुपादाने स्वनिष्ठे स्वस्वपदार्थे। यदि साध्यता वच्छेदकसंबंधेन निवेशयते। तदा मादृशी भावस्य स्वपदार्थत्वेति न तन्निष्ठप्रतियोगि
तानवच्छेदकभावे देशिकविशेषणसंबंधेन न स्यात् साध्यवद्विच्छेदति। तत्समं कथं। अथ नित्यनिवेशयते तदा मादृशी कालिकसंबंधेन क
लवत्तादृशी भावांतरसंस्थाना व्याप्तिरित्यभावांतरे। यस्य साध्यता वच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभावभिन्नाभावेऽप्यति। साध्यनिरूपितस्य
एव साभावांतरस्य साध्यता वच्छेदकधर्मसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता कले स्याद्विना संशयः। स्वपदार्थस्योक्तेः। साध्यवद्विच्छेदत्वमात्रं। ॥२२॥

[illegible]

ग. ४१. पं. ०

माहसाधयेति। अत्र वदामि माहसाधियादीनि एव प्रतियोगितावच्छेदकालिकसंबंधेषु दासाय साध्य निरूपितं त्वनिवेशादुक्तं। अत्रेदमरुचि
वीजं मवसेयं। विरोधरूपेण संबंधस्योपगमेपि निरवच्छिन्नविरोधेण तासंबंधावच्छिन्नकपिसंयोगाभावाभावः। कपिसंयोगरूपो नोपगम्यते प्रयो
जनाभावादिति आशयः। एतदसंगतिः। न च सिद्धमेव साध्यवताभ्युपगमेरप्रसिद्धिस्तत्र न संबंधानिवेशासंभवइति वाच्यं। भावाभावसाधार
णविरोधेण तानेगीकरणेनादरास्थलेमानाभावादिति। यादरासंबंधेनैवादि। इदमेवैतत्। साध्यवद्विन्नवृत्तिसाध्याभावसाध्यवन्निरूपितवा
दरासंबंधावच्छिन्नवृत्तिसाध्याभावान्नितियेन संबंधेन साध्यवद्व्यभावप्रतियोगित्वानाथः। साध्याभाववद्विन्नवृत्तिसाध्याभावसाध्यवन्निरूपितवा
यकालिकसंबंधासंग्रहावृत्तेः। साध्यवृत्तेन संबंधेन च त्वेव प्रसिद्धेः। साध्याभावस्य साध्यवद्वृत्तित्वं यत्संबंधानवच्छेदमित्यापि नाथः। आत्म
त्वादिसाध्यके साध्याभावे साध्यवद्वृत्तित्वमसिद्धेः। न च यत्संबंधावच्छिन्नतादरासाध्याभावान्नैवार्थेयत्वं साध्यवद्वृत्तित्वमिति मित्यर्थः। विरो
धसंज्ञाभावसाध्यके समवायसंग्रहार्थे। नापियत्संबंधावच्छिन्नसाध्याभावः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यव्यापकइत्यर्थः। इतोपि त्वो यत्सं
बंधावच्छिन्नभावः साध्यमिति केचित्कारेरेवोक्तं। चटभेदचतुष्टयभेदयोर्भेदमनुरूपस्त्वयं साध्यवनेत्यादि प्रकारादरणात्। सत्तान्य
प्रमेयसाध्यवस्थानुरोधेन साध्यव्यापकनिरूपितप्रतियोगितायाः निवेशोपि केचित्कारमतापरित्यागात्। अथ साध्यवद्वृत्तित्वं न च त्वे
साध्याभावस्य यत्संबंधावच्छिन्नाधिकरणतासामान्यं साध्यवृत्तिनास्तीति निष्कर्षः। तेन सत्ताभावसाध्यजेन दोषः। इदमेव कालिकसं

॥ २३५ ॥

स्वा

बंधावच्छिन्नाधिकरणतावारणाय सामान्यपदं। विशिष्टसत्ताभावसाध्यवैयर्थ्ये समवायसं प्रज्ञाय साध्याभाववत्विशिष्ट निरूपितत्वं देयमिति चेत्
आत्मात्मा नादि। यदौ कात्तिकविषयिनादिसंबंधसंग्रहोपपत्तेः। न ह्येति न स साध्यवत्तायाः विरोधिग्रहविषयसंबंधेन साध्याभाववत्त्वघटितं चेत्
चासा विरोधिनाऽप्यभिचारपरार्थे नोचितं। आत्मात्मानं रीत्या यत्र सादित्यो देवि विरोधेन ताघटिता व्यभिचारित्वा सवैष का
लिकादिघटितं न कर्तव्यं। तेषु रीत्या च। एतेन यत्संबंधावच्छिन्नस्वभावः साध्यव्यापक इत्यर्थः। साध्यसामानाधिकरण्योक्तौ सतादिसाध्य
के कात्तिकसंबंधसंग्रहप्रसंगः। कथं सयोगाद्यभावाभावस्य साध्यव्यापकत्वात्। वायव्यता यौ पान्त्रको निवेद्यधिकरण्यं देयं। एवं वक्ष्य भावस्य कात्तिक
संबंधावच्छिन्नाभावस्य के कथं। वाप्येव न कात्तिकसंबंधावच्छिन्नसंग्रह इत्यप्यस्य मिति। विरोधेन विरोधेन विरोधेन साध्याभाव
वन्निरूपितत्वं निवेद्याना व्यापकत्वं साध्यव्यापकत्वं। नन्वेतत् साध्यवैयर्थ्येन साध्याभाववत्त्वं निवर्तयति। साध्याभावसंबंधेन सा
ध्यवैयर्थ्येन निवेद्या साध्यसमानाधिकरण्यं वा सा साध्याभावाधिकरण्येन युक्तं। तत्र समानाधिकरण्यतायाः साध्यसमानाधिकरण्यताया विशिष्टाधिक
रण्यताया एव तदन्यत्वात्। नान्यत्वात्। विशिष्टाधिकरण्यत्वात्। विवक्षणेने निवेद्यानथासति साध्याभावप्रवेष्टावैयर्थ्यात्। चटवेति।
चटयचटका सयोगोभयाभावसाध्यकेतु साध्याभावत्वं साध्यवैयर्थ्येन निवर्तयति। तत्रावच्छिन्नवैयर्थ्यात्। निवेद्याप्यति। धारणं स्फुरमिति न नोक्तं निरु
चिन्नेति। संयोगिभिर्न युक्त्यादि। यदौ अनिरुद्धसंयोगवत्त्वप्रकारक प्रमावैयर्थ्यत्वं सत्यस्य वा साध्याभावस्य प्रवेष्टाभाव्यातिः।

करणोभयसंबंधेन प्रतियोगिताविशिष्टव्यवस्थामर्थः। न च वद्विभूतस्य स्वाभावरूपप्रतियोगित्वं तादात्म्यावच्छेदप्रतियोगितोपादाना-
 नानयोपकीर्त्याप्यवति साध्यकाव्याप्तिनिमित्तान्वेदसमंजनस्येति वाच्यं। एतत्कपिसंयोगवानेनेत्यादिवादी प्रतियोगितादिवादी
 यणस्येनैव संशयसंगतः। कपिसंयोगी एतत्तादित्येति कपिसंयोगवद्वेतादिभेदमादायाव्याप्तावपि अवाप्यवति साध्यसाध्यकसद्वेदु-
 त्वावच्छेदनाव्याप्तिरुक्तानि ससंभवा। क्षुधितो साध्येवेति। ननु महानेसी यवहृद्देरपि यज्ञं नरमादाय साकल्यवत्त्वात् न श्वावमादायाव्या-
 प्तिः स्वावच्छिन्नप्रतियोगिता कस्यसंबंधेन साकल्यस्य साध्याभावगमित्युक्तावच्छिन्नाभावमादायाव्याप्तिः। ननु सी कपोपादाना-
 साध्यभावच्छेदकव्यापकभावच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकमर्थः। तेन प्रतियोगितायाः स्वरूपसंबंधं त्वेपि न वद्व्याप्यभावात्संग्रहं न वाच्य-
 मथासत्येकव्य। भक्तिकं साध्यमित्यादिना साध्ये साकल्यप्रसिध्यभिज्ञानासंगतेश्चिन्तेन। कस्तुसाध्यपरित्यागवत्संयत्तसि संबंध-
 नाविशेषण। यदा साध्यभावच्छेदकसमानाधिकरणयावत्तु समानाधिकरणानेकवत्प्रतियोगिताकाभावः सत्त्वसाध्यभावज्ञा-
 थः। अनेकवत्तत्त्वं च स्वानुयोगित्वमित्यस्वानाशयवत्प्रतियोगित्वमित्योभयसंबंधेन भेदोत्पत्तिः। तेन इत्येतादेव्यत्वं घटत्वोभयसं-
 भेदसत्येपि न शक्तिः। स्वानाशयत्वानेव शान्तिः। एवं च साध्यस्यैकत्वोपे साध्यभावच्छेदक्रीयमनस्येणावच्छिन्नानुयोगिना नानात्वोपि
 नेकत्वभावान्न न सति साध्यभिधानसंगतिः। साध्यभावच्छेदकव्यापकानेकवत्प्रतियोगिताकडत्वापि कश्चिन्नाविधेवावमन्तादाह

म. १०. १०

विशेषणमिति। यत्किंचिद्विषयस्यैवार्थमिति यथैवास्ति त्वमावश्यं विशेषणं नरा संपाद्यत्वं। एवं च गगनादतिधर्मव्याख्यादियदो घट
सादि नक्षण न तत्साध्याभाववदुणादिनिष्ठभावप्रतियोगित्वेपि न प्रयोजनभावस्य वा सवनया वा सवस्या व्याप्तिवारणरूपफलस्य
साध्याभाववद्विस्तारकमविशेषणं विना नुपपत्तिरित्याशयः। ननु साध्यै साकं न स्यात्प्रयोजनमायास्येव। एतद्रूपगगनोभयवानेन
अकिंचिद्विषयस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नधिकरणप्रसिद्ध्या एतद्रूपगगनोभयाभावस्य लक्षणघटकनया एतद्रूपभावमादाया
नित्यासिद्धिर्पक्षे साकं अस्तानेनाशस्य वारणायाः साध्ये साकं न विरोधो नैव वारणात्। तस्य सकलसाध्या प्रतियोगिकत्वात्। एतद्रूपगग
नोभयाभावस्य प्रतियोगिवैयर्थ्यधिकरणत्वाभावात्। ननु प्रतियोगिवैयर्थ्यधिकरणघटक प्रतियोगितावच्छेदकवैयर्थ्यस्य साध्यभाव
च्छेदकता घटकसंबंधेन निवेशनीयतया पर्याप्तिसंबंधेनैतद्रूपविशिष्टसंभवादेतद्रूपभावस्य लक्षणघटकनया साध्ये साकं न वि
रोधणासत्येपि न क्षतिरिति वाच्यं। न तथाप्येतद्रूपसोभयाभावस्य मादाया नित्यासिद्धिर्न विरोधात्। न चेवमपि एतद्रूपगगनान्यतराभा
वमादाया नित्यासिद्धिर्न विरोधात्। अन्यतरस्य प्रत्येकधर्मत्वेन तदवच्छिन्नभावस्य सकलसाध्यानिष्ठ प्रतियोगिताकत्वाभावात्।
ननु सैतद्रूपभावसंमनियतत्वेन न तत्साध्यादेनैतद्रूपस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वोपगमाच्च। न चे साध्ये साकं मानुषादानेपि न
नेव नैतद्रूपवदवच्छिन्नोपाधिभावमनूदायतिवाच्यं। न तथाप्येतद्रूपप्रतियोगिताविशिष्ट

॥ २५ ॥

म. टी. पं.

नोभयसाध्यकसाध्यभावोदरूपयत्न्यधिकरणनिसुप्रतियोगिताकाभावस्यैवसाध्यभावपदेनविवादिनमपानथाविधोभयभावमादायेवनाति
व्याप्तिः। नचवक्षमाणप्रतियोगिवैयर्थ्यधिकरणसंभवेननथाविधोभयभावस्यापादानस्यैवासंभवंइतिवाच्यं। अत्रव्याप्तिवारकतयासाध्येसाकं
वैयर्थ्यकुर्वन्नांयोजितिव्याप्तिवारणमागस्तस्यैवास्माभिरवलंबित्वान्न। वस्तुनस्तुविपक्षेसाकंसाध्यैसाध्यभावेप्रतियोगिवैयर्थ्यधिकरणप्यर्थ
मितिमनथाविधोभयभावस्यसाध्यभावत्वेनमादायनातिव्याप्तिरिति साध्येसाकंअस्यनातिव्याप्तिवारकत्वेनावरूपकता। नस्मादिपक्षेसाकं
इनेपश्चादतिव्याप्तिवारकतयेवसाध्येसाकंअविशेषणदानस्योचितं। अत्रव्याप्तिवारकत्वेनप्रयोजकत्वंसंभवेअत्रव्याप्तिवारकत्वेननक्तनम
दर्शनस्याप्राक्चेद्वरत्वात्। अत्रस्थलेचविपक्षेसाकंअदानोभयव्याप्ति संभवायांप्रतियोगिवैयर्थ्यधिकरणप्रवेशान्नाथाविधसाध्यभावप्रति
धेवनातिव्याप्तिरितिचपक्षेएवप्राक्साकंअनिर्वरीरुर्न। इत्याहुः। अत्रसाध्येसाकंअविकल्पितसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाभावदा
नकंअएवगमनवर्तिनोभयभावसाध्यकस्यव्याप्तिवारकइतिनक्तनयोरैवनेरुयैणानिवेशुचिनदुपाशयेनाह। वस्तुनोस्त्वितिअचिव
स्तिनइति। एतत्पक्षेवद्विमान्यवताव्याप्यारिषादीरोषकारणयसाध्येसाकंअस्योकावापसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाभावप्रवेशपक्षेविप
क्षेसाकंअसत्युदतिव्याप्तेदुर्वारितादितभावः। अगदीरोननुसाध्यविपक्षयोः साकंअसत्वेपि साध्यभावेसाकंअनानातिव्याप्तिरिति
कं। नसाध्यतावच्छेदकंसेवधावच्छिन्नाभावरूपवेरोनसंगच्छेदपतोव्याप्तिरिति। अत्रव्याप्तिव्यति। अत्रनतदिपक्षेयत्न्यादिना

॥२६॥

स्त्वेषमाध्याभावनमादायासंभवः। गगनाभ्रं चरुत्वादिवादिवायवनादि यथायति। वक्षिणाभावनमादायेवाध्यातेः संभवादिति। नसाधु। साध्व
नावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्याभावनिवेशादिति सविज्ञे। नचभद्रमनेषां योगिनां साध्यानावच्छेदकसंबंधानिवेशोपचासाध्यानावच्छेदक
संबंधेन प्रतियोगिवैयर्थ्यकरणस्यैवमवेशोत्तरूपसंबंधेन ननु नावच्छेदनीनां स्वस्य संबंधेनाभावघटितकृत्वाधिकरणाप्रसिद्धेति गीरीशो
योऽतिव्याप्त्युत्तरः मधुना नार्थोऽसंभवश्च संगतत्वेनेति वाच्यं। कथमद्वयमधिकृत्या व्याप्तेरेवास्माभिरभिधानादित्यादिभेदो। क्वचिदा
यवच्छिन्नवक्षोद्यभावस्य सकलसाध्याद्यप्रतियोगिकत्वापरिमाणः। तथाविधेति। अयः पिडां पृथुविज्ञिष्टवह्निधमा-पतेराभावस्य न सकल
साध्याभावः। साध्यानावच्छेदकान्तिरिक्तद्वितीयासाध्यानावच्छेदकान्तिरिक्तधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिनाभावनिवेशोऽतिरिक्तत्वेन बहूनां धर्माणां नि
वेशाप्रतिपादनोपचास्येति सकलः। यदि च नाद्वितीयातिरिक्तधर्मनिष्ठावच्छेदकसमा-याभावनिवेशो नैवाननर्पमाप्यवेशानंदेयार्थमिति कथ्य
ते ननु प्रमेयवह्निमान्धमादिवाद्यो गुरुधर्मस्य प्रतियोगिनानावच्छेदकत्वेन केवलवह्निस्त्ववच्छिन्नाभावस्य महायनं दुपादानमात्रस्य क। संको
गादिना प्रमेयसाध्यावस्थानुसारेण स्वानवच्छिन्नप्रकारावच्छेदकत्वरूपत्वापकाभिधेयनाश्वररूपस्य वा साध्यानावच्छेदकान्यत्वा
यं। नचैवं प्रमेयवह्निधमोभयान्धमादिवाद्यो भगतिरेव। वह्निधमोभयसावच्छिन्नाभावस्य लक्षणाघटकत्वादिति चेन्न तत्र केवलवह्नि
त्वावच्छिन्नाभावस्यैव लक्षणाघटकत्वात्। नचद्वालेकसंबंधेन वह्निस्त्ववच्छिन्नस्य साध्यावच्छेदोवाद्यदिस्य हेतोस्तमवायेन वह्निस्त्ववच्छिन्नसाध्याव

ग. १० पं०

मासवाच्यासिवाण्यासाध्यैसाधनमावश्यकमिति कथमुक्तमात्रोक्तस्यचउक्तमितिवाच्यं। यत्रवाहिकमोभयत्तंशुद्धस्वरूपसंबंधेनेसाध्यता
वहेदुक्तंनचपयानिसंबंधेनेवाहिकमोभयत्तंवाहिकमात्रावधारणायप्रतियोगितायासाध्यतावहेदुक्तंनचउक्तसंबंधावाहिकमात्रावहेदुक्तंनचउक्त
स्वावश्यकतायानतएवसमवायेनवाहिकविशिष्टभावधारणसंभवीत। साध्यैसाधनस्ययथायथा। नचमहानसीयवह्यभावादिधारण।
यस्यसाधनमावश्यक। तादृशसंबंधाव्यसंबंधावाहिकमात्रावहेदुक्तंनचउक्तमात्रावहेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण।
धारणादिनिवाच्यं॥ साध्यतावहेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव
हेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव
कतावहेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव
सामान्याभाववत्प्रतियोगिताकृतमेवानिवेष्टं। साध्यतावहेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव
प्रतियोगिताकृतमेवानिवेष्टं। साध्यतावहेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव
धावहिभावहेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव
हेदुक्तंनचउक्तमहानसीयवह्यभावादिधारण। वहाहिकमयोःसंबंधाव्योभयत्तस्यसाध्यताव

221

पक्षावच्छेदकताप्रतियोगितावच्छेदकनयोरेकसंबंधावच्छिन्नत्वनिवेदान् कालिकसंबंधेन वदितुं न साध्यं समवायेन वदितुं विशिष्टभाव
संग्रहप्रसंगे गतिरित्याहं सिद्धमत्र मिमित्तायेन साध्ये साधकस्यैवाभिधानात्। एवं च नाद्यबोहिसंगतिः। यत्संबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वं स
कृतसाध्यनिष्ठप्रतियोगितात्रेयुतेनेन संबंधेन साध्यांशो साध्यतावच्छेदकभासजइति नियमेन काचित्संबंधमावदितुं विशिष्टभावपरा
मत्राभिवदितुं समवायावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छिन्नत्वनाश्रयमनुमेयापत्तिरिति। एतेन प्रमेयवद्विधिमोभयसाध्यैकअणितरेव। किंच व्या
सत्पद्यतितुं गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वमतेनाद्यवच्छिन्नत्वावच्छेदकत्वमतेन तत्संबंधविरोधइत्यपाकनोमिति विभावनीया। अत्राप्यप्रतियोगित्वे
व्यधिकरणविशिष्टसाध्याभाववदितुं लक्षणस्य तत्राव्याप्त्यभावादेव। नाना। अनेनोक्त्या मिश्रयोरप्येति युक्तत्वात्। नानाधिकरणत्वं लक्ष्मि
विद्वत्साध्यैकसद्देनाव्याप्त्यभावात्साध्यएव नानात्वेन नोद्वागमनत्वादिप्राप्तौ उभयशपितेनेन सत्ताद्वयत्वेन विधीत्वात्। नमेषा-
धिधीत्वादिप्राप्तौ नरभावात्। आवच्छेदकावच्छेदेनोत्पत्त्याद्योः स्यादियमुक्त्या। व्यधिकरणद्वयेति। यत्किंचित्साध्यानधिकरणवदिति वसा
ध्याधिकरणीभान् यत्किंचित्साध्यव्यतिर्लगा। यदि व्यधिकरणद्वयवदितुं नदीरौद्रवागमनत्वादिप्राप्तौ नानाव्याप्तिरनयाह। एतेन नदीतीने
नवैतदोषवारणाय व्यधिकरणद्वयवदितुं यत्किंचित्साध्यासमानाधिकरणवदितुं मुख्यमेतदोक्तं। नमसाध्यव्यतिर्लगात्। न

करणत्वनिवरोधु साध्याभावाधिकरणत्वव्यतिरेकेण । इदानीं मन्वानुरोधेन साध्याभावाधिकरणतायां स्वनिर्मुक्तभावीयत्वसावच्छेदकाव
च्छिन्नसाध्याभावाधिकरणतायां यत्संबन्धेन प्रतियोगिताविशिष्टोत्पत्त्याभिमेतत्वेन यथाभावादिधारणाय साध्याभावाविरोधावस्थानकत्वात् । पश्चा
दुक्तं च न साध्याभावाधिकरणत्वस्य स्वयमभिधानीयत्वात् । अतः यदा साध्याभावावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणे यथाभावा
धिकरणतायाः साध्याभावाविरोधप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तिनानिरूपकं यद्यपि न निरोधप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तिनानिरूपकं नोक्तं भा
वप्रतियोगितोकावगौरवं मेव दृश्यं । अतमेति । न च साध्याभावाप्रसिद्धिः साध्याभावावस्थानकत्वात् । न चैवं सर्वस्यापि विधायित्वा संबन्धेन
सान्वत्वादौ वः । अन्यथा न स्यात्साध्याभावात् । एवं च न सान्वत्वात्प्राप्तियोग्यनधिकरणे महाप्रसङ्गे कात्यायनान्यतरत्वे हेतोः सत्त्वेनाति
प्रसङ्गेनास्तीति महति । एतेनात्मैसाध्ये संबन्धसामान्येन प्रतियोग्यनधिकरणे गमनादिक्रमेव स्यात् । ननु महाप्रसङ्गः । तत्रापि कालि
कसंबन्धेनात्मत्वसत्त्वात् । तत्र च हेतुभावसत्त्वेनातिव्याप्तिसंगतिर्मेव हेतुव्यतिरेकमप्यपास्तं । असंभव इति । आत्मभिन्ने आत्मावतिधर्मवा
न्वीमनस्त्वादित्येव । अपि एव कालिनेत्येकमानविषयत्वेऽपि संसर्गयोग्यमेव साध्याभावावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरण
तायावच्छिन्नव्यतिरेकः । न च संसर्गवानुपगमेन न तत्राव्याप्तिः । आत्मनः कालिकसंबन्धेन मनस्त्वानधिकरणत्वादित्येव व्यतिरेकः । अत्रापि सद्भा
वुमानोपसमवायावच्छिन्नवशाभावादि क्रमाद्यसंभवः । एवं ब्रह्मात्मनोऽपि हेतुसंयोगावच्छिन्नहेतुभावमात्रायातिव्याप्तिः ।

गंटी १०५०

ननु धामनाच्छेदित्वा दो समवायावच्छिन्नहेतुभावस्य साध्याभावस्य सङ्गनिष्ठत्वात् । आत्मभिन्नद्वयत्वादित्यादौ साध्याभावत्वात् ।
कालिकसंबंधावच्छिन्नद्वयत्वाभावमादाय चानिवाहिरतः साध्यताहेतुना घटसंबंधावच्छिन्नत्वं प्रति योगिना यामये निवेदिता न तस्य
प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रति योग्यनीधिरुणत्वा निवेश कल्पे आवश्यकत्वेन गौरवादेन कल्पेन सति यागं दर्शयति । इत्थं चेति । इत्येता
रातिनि । गुणत्वं द्योतयति मत्वा द्योतयत्वेन न साध्ये साकल्यप्रसिद्धिः । हेतुप्रति योगित्वं भावा स हि ण्णु राह प्रतियोगीति । अनेकादौ व
त्वं स्वसमानाधिकरण यावद्भेदसमानाधिकरणाने क साध्य इति साध्यभावच्छेदकत्वं निधमित्वं व्योपेतं धर्मवद्वेति त्वं स्वरूपसंबंधः
साध्यतावच्छेदकोऽप्याव्यभिचारित्वापत्तिः । व्यभिचारिणि आत्मभिन्नद्वयत्वादित्यादौ भेदे हेतुकेति । गुणवान् घटभेदादित्यादौ । स्वस्मि
न्नेवेति घटभेदादिरूपहेतुभेदत्वेन गगनाभाव एव गगनाभावस्य इति त्वमित्यर्थः । यदि हेतुभेदत्वेन गगनाभावस्य के वत्त्वाव्ययित्वं न ही
घटभेद रूपहेतुगगनाभावस्य हेतुभेदत्वेन घटभेदत्वेन घटभेदत्वेन प्रयोगातिरिक्तः । हेतुभावत्वेन हेतुभावच्छेदकावच्छिन्नत्वाद्वा
प्रतियोगिताकाभावत्वेन दीधिति क्रोरोक्स्थलेऽप्यास्मिन्नादरेष्याद पदग्राह्यत्वात् । अतिसिद्धिनिवृत्तां मत्तं रवयुमुपन्यस्य एव क्रोवादिनि ।
अथैवमपीत्यादि । वदन्तीभावत्वं नाभावस्येति । वदन्तीभावान्यत्वं विद्विष्य वदन्तीभावान्यत्वं नाभावस्येति । अतस्त्वत्तु नयानि रिक्रमयानत्ययं
विशेषाभाववैरीत्य घटसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वात् । एवमुक्तं यदत्रापि एतन्नेव शंकादीति नि कारे न स्थानवता न च व

॥ २९ ॥

अभावभेदादयैकलक्षणसमन्वयोक्तैः विवक्षितायनुपायनवैयर्थ्यादित्यपास्तौ पारिभाषिकमेवेति यद्यपि प्रतियोगिभावोदका न नि
रिक्तयनित्वेन न तर्क इव सत्त्वादिसादो समासस्य विशिष्टसमाभावप्रतियोगिभावोदका न निरिक्तयनित्वादिन्यासेः एतेन हेतुभावोदक
कसमानाधिकरणभेदप्रतियोगिभावोदके दूधमावच्छिन्नत्वं प्राप्तं नापि तद्वच्छिन्नाभाववदसंबंधस्वविशिष्टसामान्यकृतं प्रकृतं भाव
वत्त्वं न तद्वच्छिन्नाभावाप्रसिद्धे विपक्षनिष्ठाभावप्रतियोगिभावोदकसंबंधेन न तद्वच्छिन्नाभावो न निवेद्यायुक्तं स योगसंबंधावच्छिन्न
प्रतियोगिभावोदकस्य न स्य क्वचिन्मव्ययत्वाद्दूधभावत्वेन दोषभ्यामत्र तथापि स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगिभावोदकमेव न तद
वच्छिन्नत्वं बोध्यं न चैवं हि माध्यामादिसादो संयोगावच्छिन्नहेतुभावप्रतियोगिभावोदकस्य मत्तदेः समवायावच्छिन्नभावाभावाप्रतियो
गिभावोदकत्वादव्याप्तिः प्रतियोगित्वोदके संबंधावच्छिन्नत्वं च दूधभावत्वेन दोषभ्यामत्र मिमिक्षा स्वविशिष्टाधिकरणस्य हेतुभा
वोदकसंबंधेन प्रतियोग्यनाधिकरणत्वेनाविरोधणीयत्वादिति दिक् न चैवमपि हेतुभावे प्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरणस्य हेतुभावोदकसंब
धेन निवेद्या नोक्तत्वेऽप्यासिधारणमिति चेन्न यादृशी प्रतियोगिभावोदकविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगिभावोदकावच्छिन्ना
मत्तमावच्छिन्ना न अधिकरणत्वं प्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरणनिवेद्या न चैवमपि कर्मभेदसत्त्वादिसादो वान्तिव्याप्तिः साध्याभाववत्त्वं
न निरिक्तत्वं संबंधविरोधावच्छिन्नत्वेन निवेद्यायुक्तं प्रतियोगिभावो पारिभाषिकं हेतुभावोदकावच्छिन्नत्वं पारिभाषिकं हेतुभावायुक्तं

वच्छेदकत्वानिवेशे। तेन कर्मविशेषसिद्धताभावमाद्युपनयोः। तथा सत्यपीति क्रियाप्रत्यययोरैव कालोपाधिनापेक्षेसत्वादिति। न च कालि
कसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवक्ष्यभावभेदविशिष्टवक्ष्यभावाभावस्यास्वतंत्रत्वेपि। न च वेन वक्ष्यभावत्वेमेव न प्रतियोगितावच्छेदकस्यादिति
वाच्यं। अतः प्रतियोगितानिरूपकाभावाविरोधिनावच्छेदकत्वस्याप्यत्राभावापि कुरण निरूपितप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्ननिरव
च्छिन्नाधेयत्वात् न वच्छेदकत्वस्य प्रतियोगितासमनेयत्वे वच्छेदकमया विशिष्टसत्तात्वे वद्विशिष्टवक्ष्यभावत्वस्य प्रतियोगितावच्छेद
कत्वात्। ननु न वक्ष्यभावभेदासत्त्वेनेति पूर्वग्रंथे वक्ष्यभावभेदविशिष्टवक्ष्यभावभेदासत्त्वेनेति व्याख्यातं न युज्यते गुरुमेवाप्यत्रादशव
क्ष्यभावसत्त्वभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्। तस्माद्व्यसत्त्वादित्यादौ विशिष्टसत्ताभावस्य विशेषविशेषणभावस्य यत्ना मने सकल
साध्याभावनिवृत्त्याभावेनातिव्याप्तिविरोधाद्देवतावच्छेदकवच्छिन्नत्वं प्रतियोगिताविशेषणं नोपादेयं। एतदभिप्रायेणैव वक्ष्यभावभे
दमदभावोक्तीर्मनसस्त्वितिकेन। चेन्न। न प्रतियोगितानंदेवतावच्छेदकभूतवक्ष्यभावावच्छिन्नमित्येव विरोधात् न तस्माद्विमा
द्व्यसत्त्वादित्यादौ साध्याभाववत्सकनिवृत्त्याभावादायातिव्याप्तिवारणाय हेतुतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वं मावश्यं क्वाच्यं वक्ष्यभा
वभेदासत्त्वेनेति ग्रंथे गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वमत्रैव वक्ष्यभावान्यत्वं विशिष्टवक्ष्यभावभेदापसिद्धेयमिति। एवं च काल
कसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवक्ष्यभावभेदविशिष्टवक्ष्यभावाभावस्थाने गुरोरापि नादशाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं नि। ३१।

[illegible]

मं० ० पं०

वाधिकरणवृत्तिरनुभावं भवेत् निर्गतिमार्थः । तत्र च द्वाभ्यां च तत्रैकात्म्यसंबंधेन धर्मसत्त्वाद्यातिः हेतुभावप्रतियोगितावच्छेदकभावसंबंधेन
हेतुभावच्छेदसंबंधेन वाच्यनिवेष्टे सत्तावान्ताजिह्वोत्पत्तिरिति सिद्धिः । इत्यभिज्ञं विप्रसक्तं दित्येव हेतुभावभावे सत्तादोषादव्यवहितं चेत्तत्र
आह व्यापकतेति । एवं चेति । अनुसन्धावाभावे निमग्नमित्येव विप्रसक्तं भावादित्यादौ हेतुभावस्यैव काचित्संबंधावच्छिन्नभावावस्थप्रतियोगिताव
च्छेदसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य साध्याभाववत्तिहेतुभावच्छेदोभयतः त्रिकविशेषणसंबंधेन सत्त्वाद्यातिरन्यथापेक्षतायाप्रति
योगिव्यधिकरण्यनिवेष्टमिति हेतुभावेन रावस्यमिति चेन्न । एतच्च हेतुमताग्रहविरोधितानि यत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताविवक्ष
यान् । अन्यथा हेतुमताग्रहविरोधितानि यामकसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरण्यस्यावश्यकमया गौरवान् । एतेन न दोषस्यानुप्राव
नीयत्वं उक्तं केवलं नान्यथावादिमि । मूलं केवलं नान्यथावच्छिन्नं हेतुभावच्छेदसंबंधेन यत्किंचित्पदार्थाधिकरण्यव्यपभावप्रतियोगिसाध्यकत्वं
प्रतिप्रेतमतौ न न्यूनतेति भावः । अत्र केचित्संसाध्याभावव्यपेक्षतावच्छेदकत्वं हेतुभावच्छेदसंबंधावच्छिन्नार्थभावभावीयप्रतियोगितावच्छे
दकत्वं संबंधेन साध्याभावावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं उक्तं स्थले च सामीप्यादौ तादृशत्वेन प्रसिद्धावपि द्रव्यत्वादेः प्रसिद्धेन निरुक्तं
संबंधेन व्यधिकरणेन सत्ताभावावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं साध्याभावत्वं सत्तात्वात्वात्तिरित्याहुः । न च । तादृशपरंपरायाः प्रतियो
गितावच्छेदसंबंधत्वे मानाभावात् । परे तु यद्वाच्यं न प्रतियोगिताकाभावत्वं स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं दृष्टं साध्यमि

३११

वाधिरूपमाकृतं ननु पक्षे व्याप्तिरिति विचक्षते ॥ ४८ ॥ स्थानेन साध्याभावाधिकरणमायाः आत्मभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावेति भवते नान्या
 सिद्धिरिति स तु च यदुक्तं पक्षे न प्रतियोगिताकाभावेत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणवदिति तत्रापीव प्रतियोगितायाः तादृशवदिति ताव
 स्य हेतुवधिकरणवदिति तेषां पक्षयोरेणानवच्छेदकतया तथा चिन्तयन्नासंभवात् ॥ ननु निरुद्धवदिति तत्र स्पष्टोदरेणानवच्छेदकत्वेऽपि स्थानेन
 पक्षोपपत्त्येव धर्मावच्छिन्नाधिकरणवदिति तत्रापीव प्रतियोगिताकाभावेत्वाध्याभावाधिकरणमाकृतं साध्यव्यापकतावच्छेद
 कत्वं ॥ अथ वा स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाधिकरणनिरूपितोपायावच्छिन्नमात्रवच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावे कृतवत्साध्याभावाधिक
 रणमाकृतं ननु तेन प्रतियोगितावच्छेदको यदुक्तं विधयाभावानुपगमेऽपि न शक्तिरिति वाच्यं ॥ एतत्प्रसक्त्याधिकरणवदिति साध्याभाव
 कृतं पक्षे सायितया तथैव किं नरोच्येति ननु योगस्य दुर्ण्येति हरताम् ॥ यत्तु साध्याभावसामानाधिकरण्यहेतुतावच्छेदकस्वरूपावच्छेदस
 र्वधेन वाच्यं ॥ तेन समावाधानेऽपि तदोक्तं ननु तदसंगतं ॥ अन्यत्वेन संसर्गत्वानुपगमात् ॥ उपगमेऽपि पूर्वतोऽपि नान्यत्वेनानुयोगिक
 त्वविशिष्टकालिकसंबन्धेन पूर्वतस्तथावादित्यादिहेतुतावच्छेदकसंबन्धस्वरूपसंबन्धोऽप्यत्रात्मकस्वरूपसंबन्धेन पूर्वतस्तथावात्समक्रमाव
 स्य साध्याभाववदुद्धारितवदिति साध्यापक्षोऽनुपपत्तेः विरोधरूपेण संसर्गानुपगमेऽपि महाकालान्यत्वं विशिष्टनित्यत्वाभावेनानुकाले
 कृतसंबन्धेनाकाशाभावादित्यादी हेतुतावच्छेदकसाध्याभावस्य काशाभावात्मनः साध्याभाववदिति नित्यस्वरूपसंबन्धेन सत्तादव्याप्तेः साध्याभावहेतु

न हेतुप्रतियोगिकसंबंधान्यसंबंधावच्छिन्नत्वं। नादराहेतुप्रतियोगिकसंबंधानवच्छिन्नत्वं वाच्यं त्वेति शेषः। तथाच साध्याभावात्तदोक्तं तथावि
 धस्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वं नित्यसत्त्वात् नान्यासिः। अथात्मभिन्नप्रमेयादिसादोक्तानि क्रमसंबंधे हेतुभावात् हेतुभावोदकोयः कालिकसंबंधः
 नदंयप्रमेयप्रतियोगिकसंबंधोपस्तुतिः। कालिकसंबंध एवेति नैवच्छिन्नसाध्याभावाधिद्वरणीभूतामप्यनित्यप्रसिद्धाः। एवंसाध्याभ
 मेयादिसादोक्तसमवायेन विषयिनयाचैहेतावपि समवायादेरेवमादिसंबंधत्वात्। हेतुप्रतियोगिकत्वं घटकहेतो हेतुभावोदकसंबंधमसंबंधित्वनि
 रर्थक्यं उक्तं हेतुव्याप्त्यनुत्पत्त्यात्। अथसाध्याभाववदवतित्वादेर्यधर्मावच्छिन्नानुयोगिकाकृतं नद्वर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वं हेतुप्रतियोगि
 केत्यस्यार्थः। दर्शितस्थलेचामावतित्वसत्तात्वादरेवमथाविधो धर्मः धर्मवान् हेतुसादोक्त्या द्रष्टव्यप्रभववहिसादेस्तादृशधर्मत्वोपन
 स्तितिरिति चेन्न। आमावतित्वावच्छिन्नप्रतियोगिकान्यत्वं कथं चित्स्वरूपसंबंधेन सत्वेपि अस्याप्यनुत्पत्त्यादिभिरेव। यथा समवायसंब
 धावच्छिन्नप्रमेयाभावाभावत्वं सत्तायामेवोपेयम्। एवं कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रमेयाभावाभावत्वं न विषयिनायामेव। तथाच हेतुप्रतियोगि
 कत्वं हेतुभावाभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वं मेवेति न कोपिरोषः। एवंमात्मभिन्नसमः समवायेन हि नोभयसंबंधेन कालवृत्तित्वेति नैव
 मेयादिसादो हेतुभावोदकसंबंधान्यसंबंधाप्रसिद्धिरप्यपास्तान् चैवमपि उक्तस्थले व्याप्तिमादौ स्थमवधमवान् हेतुसादोक्त्यावतिव्याप्ति
 पारणार्थं हेतुभावोदकवच्छिन्नानुयोगिकाकृतं साध्याभाववदवतित्वं आवश्यकमेव। तथाविधसमवायादिसंबंधावच्छिन्नत्वं नित्यभावं

ॐ ५० वं.

स्वभावाद्वाच्ययोगिताकसांभावादिति वाच्यं ॥ हेतुभावच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिताकस्य न दृष्टिर्न व्यापकभावच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिताक
संस्तुपत्वात् ॥ अथवा केवलान्वयित्वमन्यो-याभावप्रतियोगितानवच्छेदकहेतुभावच्छेदकस्यैव तानाभावाप्रतियोगिसाध्यकान्यतरवत्त्वमि
ति ईदृशस्थानेऽप्यातिमूलकमेवेति ॥ यद्यपि साकल्यमप्यपि अभिवहेतुभावच्छेदकसंबंधान्यहेतुप्रतियोगिकसंबंधानवच्छिन्नसा
ध्याभाववदित्वं निवेद्यापि संशयमथापि हेतुभावेप्रतियोगिवैयर्थ्याधिकरण्यनिवेद्यानुरोधेनाहं स्तुवेति ॥ व्यापकताघटकाभावेप्रतियो
गिवैयर्थ्याधिकरण्यवत्त्वावच्छिन्नानधिकरणत्वं मेव साध्याभाववति न हेतुभावेप्रतियोगित्वं वैयर्थ्यासिद्ध्यापेक्षितं ॥ हेतुभा
वच्छेदकसंबंधेन हेतुमताग्रहविरोधित्वासंबंधेन साध्याभावव्यापकतायावच्छेदकं यत्प्रमावच्छिन्नाभावाधिकरणतात्वं मेवमेवत्वमित्येको
यद्यपि दोषाभावस्तथापि अस्तु वेत्यादिना युक्त्यानुसरणं परमप्रतिपत्त्यर्थमेवेति बोध्यं ॥ हेतुभावच्छेदकसंबंधेनेत्यस्यानुपादानेन तस्य
अभिन्नकालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकद्रव्यत्वाभावादित्यादौ को न्निवृत्तसंबंधेन व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः ॥ कालिकसंबंधस्य सत्त्वं
यसंबंधेन हेतुमताग्रहविरोधित्वानियामकतदानेकालिकसंबंधेन स्वावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य व्यभिचारनिरूपकाधिकारविभागेन
तस्य हासमानकालीनपदार्थमाद्यैवोपपादनीयत्वात् ॥ अथवा यमात्मा कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाकारप्रभावाभावा

॥ ३३ ॥

ति ६

द्वितीयोऽस्वरूपसंबंधेन अभिचारिणिस्वरूपसंबंधस्यापि यत्किंचित्संबंधेन हेतुमताग्रहविरोधिभावियामकतयानेन स्वरूपसंबंधेन स्वा
 वधिमानधिकरणत्वं गगनाभावमादाय न संभवतीति गगनाभावत्वादि कं स्वपदेनोपादाय न दृष्टिमानधिकरणसाध्याभावाधिकरणं
 यत्किंचित् न द्विजलस्य हेतुभावे सत्यादित्यादि नो हेतुभावो रक्तसंबंधेनेककं । अथवा हेतुमताग्रहविरोधित्वं नो दृष्टाग्रहनिवृत्तिव
 ध्यमानिरूपितं प्रतिबंधकत्वं चेत्तद्वत्त्वसाध्यकोक्तं अभिचारिणि आत्महेतुमात्रपरत्वेन च दृष्टान्तिरिति समुहोत्पन्नरूपं हेतुमताग्र
 हमादाय पूर्वोक्तभाववानिति प्रतिबंधकीकृतं ग्रहविषयीभूतं स्वरूपसंबंधेन गगनाभावत्वावधिमानधिकरणसाध्याभावाधिकर
 णं काव्यत्वस्य हेतुभावे सत्यादित्यादि । हेतुमताग्रहत्वावधिमानत्वेन निवेदोपपत्तेरुक्तं पर्याप्तनिवेदोऽसंभवः । न दनिवेदो यत्किंचित्संब
 धेन हेतुमताग्रहमादायोक्तदोषः न स्मादृष्टिमान्त्वापकत्वरूपं वाच्यं । एवं च निखिलसंबंधेन हेतुमताग्रहत्वापिकानं कापि प्रतिबंध
 नेति हेतुभावो रक्तसंबंधेनेककं । न च निवेदोपि विभिन्नधर्मिभावो रक्तक हेतुमताग्रहमादाय व्यापकत्वभंग एवेति वाच्यं । तेन स
 बंधेन यत्किंचित्समविधिना धर्मिकहेतुमताग्रहत्वापकत्वस्य निवेदानीयत्वात् । आत्मघटान्तराद्यपि धर्मिभावोऽपि निवेदनीयत्वात्
 वधिमात्मत्वाभावसमवायसंबंधावधिमात्मत्वाभावो भयस्याद्वितीयो विषयस्यात्मनः हेतुमताग्रहविरोधिभावियामकतयानेन

उत्तिष्ठ।

न कृत्वा भक्त्या यत्तु दृष्टं ते वै पातकं सामासिकार्थो द्वायति। यद्यदयदिति। विशेषरूपेण संबंधं पश्यन्नुपगमौ दवच्छिन्नत्वं विशेषितप्रत्यययोगि
तायाः सैव न ताभावात्। अथ वेति। यद्यद-यो न च ददित्वाद्ये च म्याः प्रत्यययोगित्वं च दर्शयित्वा घटश्चिन्मिष्टप्रत्यययोगितायाः निरूपकं
मासंबंधावच्छिन्नाभावबोधोपायः स च निरूपकत्वस्य च यनियोगजनया तादृशाभावात्प्रसिध्या न संभवतीति न वीजमनानुधावनं अनु
योगित्वं चाश्रयता रूपसंबंधेन वर्तते न संबंधस्य च यनियोगजनया नानुपपत्तिरिति भावः घटो नैवाद्यो प्रत्यययोगितासंबंधे नैव घटश्च
नोपगमेपि न क्षतिः घटो न नैवादेव विहारस्यैव सत्त्वादतो घटद-यद-यदिति चिन्तितं चाधुषाद्यसंभवात्मात्रं नानुधावनं। कथं चिदिति। अन्य
पदार्थे कदेनाभेदे अभेदसंबंधेन साध्यवदन्तु योगिता कृतस्य भावे धर्मिपारतयेण साध्यवतोपपत्तितादृशानुयोगितासंबंधेन नानुपगमोपग
मादनुमित्यौ पमित्यास्ये रचिततोऽभिः। नित्यं इति कुं बुयीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रत्यययोगिता कृतं दध्यावच्छिन्नत्वं घटो नादृशभेदबोधकस्य
न दध्यावच्छिन्नप्रामाण्यनसंभवेति तादृशभेदप्रसिद्धेरिति भावः कुं बुयीवादिमत्त्वावच्छिन्नत्वं नानुपगमप्रत्यययोगितायाः तादृशावच्छिन्नत्वावच्छिन्न
नयासंसर्गक्रोमेभ्यमित्यौपगमेतु नुः। न्याये रोषमाह पदरति। यद्यत्कुं बुयीवादिमत्प्रत्यययोगिकृतं दध्यावच्छिन्नत्वं नानुपगमे पदरत्यादिबुध्यस्य प्रामा
ण्यनिवाहेपि नीलरुत्यादिबुध्यप्रामाण्यननिर्वहिति कुं बुयीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रत्यययोगिता कृतं दध्यावच्छिन्नत्वं नानुपगमे कुं बुयीवादिमत्प्रामाण्यनि
वाहेपि पदरुत्यादेः प्रामाण्यमनिर्वहतीति बोध्यं। तादृशावच्छिन्नत्वं सामान्याभावनिर्वोक्तं कुं बुयीवादिमत्प्रत्ययविशिष्टघटासंबंधिनि

ग. ४५. पं.

एतावन्प्रतियोगितावच्छेदकत्वापक्षयोर्वृत्त्यविशिष्टसंबन्धिनिसमाप्रतियोगितावच्छेदकतासादेनचुनयाप्रतियोगितावच्छेदकतयासा
मायाभावाप्रसिद्धिरनः कृतनिर्वेशः नन्वेवं वृत्तिनवद्विषयिप्रतीतिव्यवहारयोग्यपतिः नादशोधनत्वावच्छिन्नभेदसत्त्वान्नचतन्मनसदवच्छिन्न
भेदकृष्णभावायामानन्दोपश्रुतिवाच्यं। इधमनवद्विरिति प्रयोगानुपपत्तेः। नचपारिभाषिकावच्छेदकृष्णयितावच्छेदकधर्मसामानाधिकरण्य
निवेशानन्दोपश्रुतिवाच्यं। काठिकादिसंबन्धेधनत्ववृत्तितयोः समानाधिकरणत्वात्। संबन्धविशेषविवक्षायामपि वृत्तिनवद्विधनापन
रद्विप्रयोगपतिः नादशोधनत्वावच्छिन्नभेदसंभवादिति। किंच घयेन प्रमेयगगनमिति आदिप्रयोगानुपपत्तिः। गगनत्वापेक्षया प्रमेयगग
नत्वस्य गुरुतया भेदवृत्तिभेदोपश्रुतिपारणाय न निरूपित पारिभाषिकावच्छिन्नत्वं प्रतियोगितायाभासमेतत्तवकथं नन्वेव वृत्तिनत्व
विदित्वनिष्ठसंबन्धीत्यादिरूपेण दासेयोगेन गगनत्वविशिष्टसंबन्धिनोऽप्रसिद्धिरिति चेन्न। अन्वयितावच्छेदकव्यापकधर्मावच्छिन्नत्वस्य
विवक्षणात्। एवं प्रमेयगगनत्वं रूपं यदन्वयितावच्छेदकं तद्व्यापकत्वं यद्गगनत्वं नदवच्छिन्नत्वमेव पारिभाषिकनदवच्छिन्नत्वमित्यदोषः। न
च स्वावच्छिष्टसंबन्धीत्यतो नान्वयितावच्छेदकव्यापकधर्मावच्छिन्नत्वमप्यसंबन्धिपदसंपात्तायानेत्यामर्कयेदिति। एतन्निवृत्तिरिति अभा
वपदं च भेदार्थकमिति न भूमात्। नन्वेवं वृत्तिनवद्विरित्यादिप्रयोगपतिद्वारा नन्वेव वृत्तिरूपान्वयितावच्छेदकव्यापकभावायो वृत्तिघये
भयत्स्वपोधर्मस्तदवच्छिन्नभेदस्याबाधितत्वात्। नच व्यापकतायां प्रतियोगिवैयर्थ्यादिकरण्येनदेयं। तथा नवद्विप्रमेयमवच्छिन्नवृत्तिवृत्ति

॥३॥

ने

समानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन वदितुं व्यापकमेवेति वाच्यं। वदितुं च यद्येवमिति प्रयोगानुपपत्तेः भेदप्रतियोगितावच्छेदकभावात्
घटपटोभयत्वेत्या-वयिनावच्छेदकभावात् द्वित्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन न व्यापकत्वा संभवात्। एतेन ह्यवित्यादिप्रयोगा
नुपपत्तेः। एवं च व्यापकतायां प्रतियोगित्वे व्याधिकरणस्य वक्ष्यकताया वदितुं वदितिरिति व्यक्तायो दुर्गार एवेति चेन्न। अन्वयिनावच्छेदक
धर्मसमनियमधर्मावच्छिन्नत्वेन न ह्येवमिति रूपिण पाणिभाषिकावच्छिन्नत्वं घटवत्त्वमप्येवं न वदितुं समनियममित्यदोषः। न चैवमपि केवलं
वयिनि वदितुं समनियमभावाभावादेह नोभयत्वावच्छिन्नभेदमादाय वदितुं वदितिरिति प्रयोगापत्तिरिति वाच्यं। अन्वयिनावच्छेदकसम
नियमधर्मस्या-वयिनावच्छेदकसजातीयत्वेन विशेषणीयत्वात्। वस्तुन स्विहान्वयिनावच्छेदकव्यापकत्वं नन्वयिनावच्छेदकावच्छिन्नानु
योगिताकभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य समनियमनिवेष्टामिति न कश्चिदोषः। एतेन ह्यवित्यस्य प्रतियोगित्वे व्याधिकरण्यमनिवे
ष्टापि निर्वह संभवात्। वदितुं च यद्येवमिति प्रयोगापत्तेः समनियमनिवेष्टा विनापि कारणसंभवाच्च। एतेन
जास्यवृत्तित्वा व्यास्यवृत्तित्वा-पनरूपेण साजात्यनिवेष्टाने इमौ न ह्यवित्यस्य समनियमसंगः। अन्वयिनावच्छेदकसमनियमनिवेष्टव
देदस्यवृत्तिरिति परास्ति। अत्र कस्यैव वाक्यमन्तसाध्यवत्पवित्रीष्टसंबन्धिनिष्ठभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावकूटवदवच्छिन्नत्वं संबंधे

कृष्णसहितः

ग. ४५: नं.

नसाध्यवत्त्वविशेषतायाप्रतियोगितामादशप्रतियोगिताकभेदवदधिकरणस्यवतित्वनाभेपि तावदंशोनव्याप्तिस्वरूपं साध्य
वत्त्वं विहाय साध्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदं लक्षणे निवेश्य भावदंशे स्वेवानुमित्यौ पविक्तत्वादित्याशयवानाहुतुमिति प्रती
तिः। एवं लक्षणवाक्यस्य साध्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवदधिकरणरूपार्थमाप्तमिति व्याहृतादशेषेति साध्यावच्छिन्नैव
र्थः। ननु साध्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदस्यैव लक्षणवत्त्वं पिकुबुद्ध्यादिमत्तविशिष्टव्यवस्थेयस्य गुरुत्वात् साध्यं। न त्रसा
ध्यावच्छिन्नप्रतियोगिताप्यप्रसिद्धेयमाहुर्कंचिति। निरुक्तैति। साध्यविशिष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं य
द्यममद्यनित्यवच्छिन्नभेदकद्वयमावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवद्विनिर्गतं सर्वत्र लक्षणं नयमिति व्यर्थः। पारिभाषिकावच्छिन्नत्वं
नानवेक्षणीयं किंतु स्वरूपसंबन्धरूपावच्छिन्नत्वमिति। मन्त्रांशमाहुर्मादशेति। उभयसाधारण्येव लक्षणवत्त्वं न्याय्यमासी
त्प्रतियोगितामवच्छेदकधर्मवेत्साध्यकत्वं तथा च कंबुग्रीवादिमत्साध्यकाव्याप्तिरपि न। अभिप्रेतेति भावः॥ इति पंचमः॥ ३७५